

"כמו למצוא מחט בערמת שחת" - המאמצים לאיתור נעדרי מלחמת יום הכיפורים

מחבר: פנינה שוקר
מקור: "יסודות", גיליון 5 | 50 שנים למלחמת יום הכיפורים
הוצאה: המחלקה להיסטוריה בצה"ל
עורכים: אלי מיכלסון, יוגב אלבז, יניב פרידמן
שנת הוצאה: 2023

תקציר

לאיתור נעדרי צה"ל ולמציאתם ישנה חשיבות מוסרית, ערכית, מבצעית ואף אסטרטגית. מלחמת יום הכיפורים הייתה המלחמה הראשונה שבה צה"ל חיפש נעדרי תוך כדי המלחמה בשל מספרם חסר התקדים. מטרת המאמר היא לסקור את המאמצים לאיתור נעדרי מלחמת יום הכיפורים, במהלכה ולאחריה - מאמצים אשר למעשה נמשכים עד עצם היום הזה. במקביל מתואר במאמר סיפור הקמת המערך לאיתור נעדרי בצה"ל, שידע גלגולים רבים במרוצת השנים. לקחי יום הכיפורים ממשיכים להכתיב במידה רבה עד עצם היום הזה את תורת הלחימה של המערך העושה לילות כימים על מנת להביא את כלל חידות המקל"נים (חיילים חללים שמקום קבורתם לא נודע) והנעדריים, הן ממלחמות ישראל והן מעתות שגרה, לפתרון.

"כמו למצוא מחט בערמת שחת" - המאמצים לאיתור נעדרי מלחמת יום הכיפורים

פנינה שוקר¹

מבוא

לאיתור נעדרי צה"ל ולמציאתם ישנה חשיבות מוסרית, ערכית, מבצעית ואף אסטרטגית. מלחמת יום הכיפורים הייתה המלחמה הראשונה שבה צה"ל חיפש נעדרים תוך כדי המלחמה בשל מספרם חסר התקדים. הקרבות הקשים והממושכים, הלחץ שנוצר על המפקדים, היפגעות רבים מהם והחלפתם על ידי אחרים תוך כדי קרב מנעו העברת דיווח מהיר, מלא ומהימן. נוסף על כך חלק משטח הלחימה נשאר בידי האויב, ונותרו בו הרוגים, חלקם בכלי רכב פגועים, בלי שניתן היה לחלץ את גופותיהם. לאור כך נוצר צורך דחוף להקים מנגנונים חדשים, שלא היו קיימים בעבר, כמענה לבעיית הנעדרים. מטרת המאמר היא לסקור את המאמצים לאיתור נעדרי מלחמת יום הכיפורים, במהלכה ולאחריה - מאמצים אשר למעשה נמשכים עד עצם היום הזה. בד בבד בכרונולוגיית המאמצים לאיתור נעדרי המלחמה שזור כחוט השני גם סיפור הקמת המערך לאיתור נעדרים בצה"ל, שידע גלגולים רבים במרוצת השנים, וגם הוא יתואר כאן. עבודת הדוקטורט של ירח פארן ז"ל שהושלמה ב-2013 משמשת תשתית למאמר זה, אולם הוא מוסיף עליה באמצעות שימוש עָנָף במקורות ארכיוניים

1 ד"ר פנינה שוקר משמשת מרצה במכללה לפיקוד טקטי ובמרכז האקדמי שלם וחוקרת במכון ירושלים לאסטרטגיה ולביטחון (JISS).

שחשיפתם התאפשרה רק השנה, במלאת 50 שנים למלחמה. כמו כן מחקרו של פארן עוסק במאמצים שננקטו לאיתור נעדרי צה"ל עד 1982, אולם מאמר זה סוקר הן את התפתחותו הארגונית של המערך לאיתור נעדרים גם בשנים שלאחר מכן, והן את המאמצים שננקטו לאיתור נעדרי מלחמת יום הכיפורים מאז 1973 ועד היום. לצורך כתיבת המאמר נעשה שימוש גם בראיונות עם חוקרי היחידה ומפקדיה, בעבר ובהווה.

רקע

מיהו נעדר - בפקודת מטכ"ל מ-1 באפריל 1962 מופיעה לראשונה הגדרה למונח נעדר: "נעדר - פירושו, חייל אשר נעדר ויש יסוד להניח כי נהרג או מת בנסיבות כלשהן, או נשבה על ידי כוחות אויב".² הגדרה זו מבוססת על ההנחה כי החייל נהרג, מת או נשבה, אלא שאין ראיה ממשית לכך. חייל נחשב "נעדר" עד שיובהר בביטחון כי הוא בחיים, או עד שיוכרז כחלל. חייל יכול להיחשב נעדר במשך תקופה ארוכה, כל עוד אין די ראיות להכריז עליו כחלל. תנאי הכרחי להכרה בחייל נעדר כחלל הוא זיהויו המובהק. כאשר הזיהוי ודאי ונרשם כחוק, יוכר החייל רשמית כחלל.³

התרבות היהודית מייחסת משמעות רבה לסוגיית הבאת חללי מלחמה יהודים לקבר ישראל. בתנ"ך ובספרות ההלכה קיים עיסוק ענף בסוגיה, ולמעשה ערך זה הפך למקודש גם לצה"ל. נוסף על כך לתופעת הנעדרים יש השפעה עמוקה הן על המשפחה שאחד מבניה נעדר, והן על החברה שמתקשה לקבל את המצב ורואה בו זלזול של הדרג הפוליטי והדרג הצבאי בחיי חיילים - תופעה היכולה לחולל דמורליזציה העשויה להיות משמעותית במיוחד בחברה שבה נהוגה שיטת גיוס המושתתת על "צבא העם". סוגיית הנעדרים הנשואים מעלה גם את סוגיית נשותיהם העגונות, אשר בשל הספק אם בן זוגן בחיים, יש קושי להתירן מעגינותן ולאפשר להן להינשא שנית.⁴

2 ירח פארן, **איתור נעדרים בצה"ל: סיפורן של יחידות איתור הנעדרים (אית"ן)**, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת חיפה, הפקולטה למדעי הרוח, החוג ללימודי ארץ ישראל, 2010, עמ' 7.

3 הרצל שפיר, **מלחמת יום הכיפורים - מבט שונה: האירועים שקדמו והובילו למלחמה, מהלך המלחמה, תוצאותיה והשלכותיה 1967-1977**, בן שמן/תל אביב: מודן ומערכות, 2020, עמ' 335.

4 **ריאיון עם תא"ל ניסים ברדה**, 11 במאי 2023; פארן, **איתור נעדרים בצה"ל**, עמ' 11-7.

יותר מכך, לסוגיית איתור הנעדרים בישראל ישנה חשיבות טקטית וחשיבות אסטרטגית: מפקד אשר מי מחייליו נעדר במהלך קרב, מתקשה להיות ממוקד בחתירה לניצחון. יתרה מזאת, חייל צה"ל שנעדר הופך לסוגיה לאומית המניבה לחץ ציבורי עצום, ולהחזרתו עשוי להיות מחיר אסטרטגי כבד. לפיכך ישנה חשיבות רבה למאמצים לברר מה עלה בגורלו של הנעדר, שכן למידע מהימן על מצבו עשויה להיות השפעה רבה על ניהול המיקוח להחזרתו.⁵

במלחמת העצמאות הפקודות לטיפול בנעדרים לא היו ברורות, כמו המושג "נעדר" שלא היה מוגדר כהלכה בפקודות. בתחילת המלחמה, כאשר צה"ל עדיין לא הוקם, היו אלה הבריטים שסייעו להחזיר את החללים שנותרו בשטח. בשלבים מאוחרים יותר סייע בכך גם הצלב האדום הבינלאומי. במהלך המלחמה כמחצית מחללי הלחימה נותרו בשדות הקרב עד כארבעים ושמונה שעות לאחר הקרב. בחלק מהקרבות חיפשו היחידות הלוחמות את נעדריהן עם שוך הקרב, ויחידות שהגיעו לאחר מכן לאותו תא שטח, לא עודכנו בדבר הימצאות חללים במקום. רק במקרים מעטים מצאו היחידות החדשות בשטח חללים והביאום לקבורה. אולם גם במקרים אלה חלק מהחללים נקברו כאלמונים, מכיוון שבאותה תקופה לא היו אמצעי זיהוי מיידיים, כגון לוחיות זיהוי ("דיסקיות") או כלים מדעיים מקצועיים אחרים לזיהוי. עם סיום מלחמת העצמאות, חתימת הסכמי שביתת הנשק ולאחר חזרת השבויים, נותרו ברשומות כ-1000 נעדרים.⁶

לאחר חתימת הסכם שביתת הנשק עם ירדן במרץ 1949 החל צה"ל במבצע לאיסוף גופות החללים. על המבצע היו אחראים המפקדים הבכירים בכל גזרה, יחד עם הרבנות הצבאית. במקביל, עוד בזמן הלחימה וביתר שאת לאחר שוך הקרבות, יצאו הורים רבים לחפש את בניהם שלא שבו. במבצע שנמשך עד 1953 נמצאו, זוהו ונקברו כ-850 מחללי צה"ל הנעדרים.⁷ שיטת זיהוי לא שגרתית שבה נעשה שימוש כדי לזהות 12 גופות מחללי מחלקת הל"ה, שנפלו בדרכם לתגבר את גוש עציון הנצור בינואר 1948, הייתה

5 ריאיון עם פרופ' יוסי בן-ארצי, 3 במאי 2023.

6 פארן, איתור נעדרים בצה"ל, עמ' IX.

7 פארן, שם, עמ' X-IX.

"גורל הגר"א"⁸ - טקס קבלי שערך הרב אריה לוי זצ"ל. בסיום המבצע לאיסוף גופות חללי מלחמת העצמאות נותרה רשימה של 138 נעדרים, וכולם הוכרזו כחללים שמקום קבורתם לא נודע. משימת הטיפול בנעדרים הוטלה על אכ"א פרט, אשר הסתפק באיסוף מידע על נעדרי העבר ועל נעדרים חדשים שנוספו בפעילויות צה"ל השוטפות, אולם הוא לא היה גוף מבצעי שבאפשרותו לתרגם את המידע שנאסף לפעילות לאיתור הנעדרים. במבצע קדש ובמלחמת ששת הימים היו לצה"ל נעדרים בודדים בלבד. הברור מה עלה בגורלם נעשה על ידי הצלב האדום,⁹ ופעילות האיתור והפינוי היו בסמכותם של אנשי חיל הרפואה והרבנות הצבאית.¹⁰

איתור נעדרים בצבאות זרים

בתקופת מלחמות העולם ועד לאחר מלחמת קוריאה נתפסו נעדרי אותן מלחמות בקרב הציבור האמריקני כרצון האל, שאסור לבני האדם לחתור לשנותו. ברוח זו הוקמה ב-1932 בבית הקברות הלאומי בארלינגטון, וירג'יניה, מצבה לחיילים האלמונים, ועליה נחרט "known only to god". סביב המצבה ניצב לאורך כל שעות היממה משמר כבוד של צבא ארצות הברית.¹¹ לאחר מלחמת העולם השנייה הקים צבא ארצות הברית שני מרכזים, בגרמניה וביפן, לזיהוי חללי צבא ארה"ב במלחמה זו. מרכזים אלה פעלו החל ב-1945 וכלה ב-1951, עת מוצה המידע שהיה ברשותם. עם תום פעילותם עדיין נותרו כ-80,000 חיילים אמריקנים נעדרים כתוצאה ממלחמת העולם השנייה. בשנים האחרונות גברו משמעותית המאמצים לזהות את חללי מלחמות העולם, בעיקר בהובלת "הוועדה לקברי מלחמה של חבר העמים". המאמצים מתמקדים בעיקר בחללים בריטים, קנדים,

8 שיטה המיוחסת לגר"א מווילנה, ובה פותחים תנ"ך באופן אקראי ומקשרים את הפסוקים המופיעים בעמוד לשאלה העומדת על הפרק. מטרת הטקס היא לקבל תשובה לשאלות בעלות חשיבות רבה. אם אין רמז בפסוק, מדלגים לפסוק הבא המתחיל באות שבה מסתיים הפסוק. מתוך: בני יעקבי, "הטקס הקבלי העתיק שאפשר את זיהוים של חללי מחלקת הל"ה", **הספרנים: בלוג הספרייה הלאומית**, 21 בדצמבר 2017.

9 פארן, שם.

10 שלמה בן אלקנה, "**הצעה להקמת יחידה לחילוץ נפגעים ואיתור נעדרים**", 6 באוקטובר 1974, נאווה אגמון-בן אלקנה - אוסף פרטי.

11 R. C. Doyle, "Unresolved Mysteries: The Myth of the Missing Warrior and the Government Deceit Theme in the Popular Captivity Culture of the Vietnam War," **Journal of American Culture**, 15 (2), 1992, p. 1

אוסטרלים וניו זילנדים, ובמידה פחותה בחללים מהודו ומדרום אפריקה, אולם ניכר כי גם מדינות, דוגמת צרפת וגרמניה, משקיעות מאמצים ניכרים גם במאה ה-21 לאיתור נעדריהן ממלחמות העולם.¹²

על רקע מלחמת וייטנאם, במיוחד לאחר 1966 כשנתחורר לממשל ג'ונסון שהאנוי לא תספק כל מידע אשר למספר שבויי מלחמה אמריקנים ולמצבם, הפך המאמץ המודיעיני בהקשר זה לדחוף יותר ויותר. באוגוסט 1967 הקימה סוכנות המודיעין של משרד ההגנה את ה-IPWIC (Interagency Prisoner of War Intelligence) - ארגון גג של נציגי ה-CIA, מחלקת המדינה, הבולשת הפדרלית ועוד. באמצעות ארגון זה חלשה מחלקת המודיעין של משרד ההגנה על כל היבטי הטיפול בסוגיית השבויים והנעדרים בדרום מזרח אסיה.¹³

בספטמבר 1966 הוקם ה-JPRC - Joint Personnel Recovery Center - גוף מטה שמוקם בסייגון ושהורכב מקצינים ומחוקרים של כל הכוחות המזוינים. מטרתו הייתה לבחון את מהימנות המידע המודיעיני ביחס לשבויים האמריקנים. עד להקמת גוף זה הוטלה על כל זרוע (יבשה, אוויר, ים) האחריות לאיתור אנשיה בדרום וייטנאם. גוף זה סיים את עבודתו ב-23 בינואר 1973, ובמקומו הוקם גוף חדש בהנחיית מפקד אזור האוקיינוס השקט, שכונה JCRC - Joint Casualty Resolution Center.¹⁴ במקביל הוקמה בבסיס Camp Samae San בתאילנד מעבדה שתפקידה היה לאתר ולזהות חיילים אמריקנים שלחמו בווייטנאם, ושנחשבו לנעדרים.¹⁵ נכון לזמן החתימה על הסכם שביתת הנשק בפריז בינואר 1973 הוגדרו 2646 חיילים אמריקנים כנעדרים. נכון ל-2019 עדיין 1589 מהם היו בחזקת נעדרים. ב-1976 הקים צבא ארה"ב בהונולולו, הוואי, מעבדה מרכזית (Central Identification Laboratory Hawaii - CILHI), שייעודה איתור

Nicholas Marquez-Grant, et al, "Searching for the Missing Soldier: Identifying Casualties from the First World War," **Metode Science Studies Journal**, 10 (2020), p. 99

Michael B. Peterson, **The Vietnam Cauldron: Defense Intelligence in the War for Southeast Asia**. Defense Intelligence Agency Historical Research Division, 2012, p. 26

פריימרק, שם, עמ' 345-344.

Paul D Mather, **MIA: Accounting for the missing in Southeast Asia**. DIANE Publishing, 1995, p. 12

חיילים נעדרים אמריקנים מכל המלחמות שבהן הייתה ארה"ב מעורבת.¹⁶ במשך השנים שחלפו מאז המלחמה, הגופים הצבאיים האמריקניים שעסקו בסוגיה, פשטו צורה ולבשו אחרת. ב-1992 הוקם כוח משימתי משולב לאיתור מלא - JTF/FA - Joint Task Force - Full Accounting - שהתמקד באיתור נעדרים מלחמת וייטנאם. ב-2002 אוחדה המעבדה בהוואי יחד עם הכוח המשימתי המשולב תחת משרד ההגנה האמריקני, וכך נוצר "הפיקוד המשולב לאיתור נעדרים".¹⁷

במסגרת גוף זה יצאו מדי שנה לפחות חמש משלחות לאיתור נעדרים ממלחמת קוריאה, עשר משלחות לדרום מזרח אסיה לאיתור חיילים ממלחמת וייטנאם ועשר משלחות חיפוש נוספות לאיתור נעדרים ברחבי העולם ממלחמת העולם השנייה ומהמלחמה הקרה. ב-2015 הוקמה סוכנות חדשה, באחריותו של סגן שר ההגנה לענייני מדיניות - DPAA - Defense POW/MIA Accounting Agency, לזיהוי נעדרים ממלחמות עבר ולהשבתם. תחת הסוכנות אוחדו הגופים DPMO, JPAC והמעבדה המרכזית בהונולולו, ששמה שונה מ-CILHI ל-Life - LSEL Science Equipment Laboratory. פעילות הסוכנות חולקה לשני אזורים: אזור אירופה ואזור אסיה והאוקיינוס השקט ("פסיפיק"). צוותי הפעולה הם רב משימתיים, ועליהם נמנים חוקרים, מדענים, מומחים ועוד.¹⁸

המאמצים לאיתור נעדרים במהלך מלחמת יום הכיפורים

מלחמת יום הכיפורים חשפה במלוא העוצמה את הצורך בטיפול בבעיית הנעדרים בצה"ל. כבר במהלך המלחמה, וביתר שאת לאחר כניסת הפסקת האש לתוקפה, עלתה בכל חומרתה בעיית נפגעי צה"ל. הגורם העיקרי למספר הנעדרים הגבוה שהוכרז במהלך המלחמה, היה אובדן השליטה ברישום כוח האדם שיצא ללחימה. היציאה החפוזה למלחמה הובילה לכך שחלק מעוצבות המילואים שיגרו מהר לחזית יחידות בציוות שאינו אורגני, והיו שהחליפו כלי רכב ורק"ם בתוך היחידות.¹⁹ לא תמיד נרשמו היוצאים

16 Sarah E. Wagner, What Remains: Bringing America's Missing Home from the Vietnam War, Harvard University Press, 2019, p. 234

17 Sarah E. Wagner, "The Making and Unmaking of an Unknown Soldier," Social Studies of Science, 43 (5), 2013, p. 646

18 פריימורק, שם, עמ' 8-9.

19 ריאיון עם פרופ' דן בהט, 2 באפריל 2023.

בצורה מסודרת, והיו גם מקרים שבהם אנשים לא נרשמו כלל (הרישום בטופסי השיבוץ הקרבי החל רק כתוצאה מהפקת הלקחים במלחמת יום כיפורים).²⁰ כמו כן במקרים רבים שבהם נפגעו טנקים, הצוותים שלא נפגעו, מיהרו לטפס על טנקים אחרים והמשיכו להילחם עד שנפגעו בטנק רביעי, חמישי ואף שישי.²¹ נוסף על כך רבים הגיעו לשדה הקרב היישר מחו"ל. גם כאשר הגיעו תגבורות כוח אדם וצוותים חדשים לשטח, או בוצעו שינויי צוות של יחידות משנה במהלך הלחימה עצמה, הרישום של כוח האדם על פי שיבוצו הקרבי ביחידות נעשה לרוב מאוחר יותר. הצורך בפינוי ובטיפול רפואי מהירים תחת אש הביא לשיבושים ברישום כוח האדם. כתוצאה מכך מאות חיילים הוכרזו חללים שמקום קבורתם לא נודע, או שהתגלו מאוחר יותר כשבויים בסוריה או במצרים.²² המצרים, בעיקר הסורים, לא מיהרו לפרסם את שמות השבויים שבידיהם,²³ מה שהוסיף לערפל שאף את גורלם של הנעדרים.

זאת ועוד, מפקדי היחידות לא היו בעלי ניסיון קודם בטיפול בנעדרים. יתר על כן, ברצף הפעילות המבצעית נפגעו מפקדים, ואחרים באו במקומם, והיכרותם עם חיילי היחידה או עם מה שקרה ביחידה קודם בואם, לא תמיד הייתה מספקת. אפשר גם להניח כי בעיית הרישום והדיווח המיידי או היומי על מצבת כוח האדם לא עמדה בראש דאגתם. היו על כך טענות רבות במערכת, בעיקר בשלבים המאוחרים יותר, כאשר נדרשו קשר ומגע ישיר של נציגי היחידה עם משפחות הנפגעים.²⁴

למספר הנעדרים הגבוה שהוכרז במהלך המלחמה, תרמו גורמים נוספים, כמו תנועה והיתקלויות באש קטלנית בשטחי אויב תוך נסיגה לא מסודרת והשארת הנפגעים בשטח או השארת רק"ם שנפגע בשטח, כאשר גורל הצוותים והחיילים שבו אינו ברור. כמו כן חלק מקרבות הבלימה שניהל צה"ל במהלך המלחמה, הותירו בידי האויב שטחים - למשך זמן קצר בגולן אך בעיקר בחזית הדרום - שהיו עד לפני המלחמה בשליטה ישראלית.

20 שפיר, **מלחמת יום הכיפורים - מבט שונה**, עמ' 339.

21 איתן הבר, "בעקבות הנעדרים", **ידיעות אחרונות - מוסף יום הכיפורים**, 25 בספטמבר 1974, עמ' 3.

22 **ריאיון עם הרצל כהן**, 6 בפברואר 2023; מטכ"ל אכ"א-מרכז איתור נעדרים, **"נעדרים קרב סואץ - מלחמת יוהכ"פ"** (א"צ 28/1276/1995), עמ' 7.

23 דניאל דגן, "כך מאתר צה"ל נעדרים", **מעריב**, 22 בנובמבר 1973, עמ' 13.

24 שפיר, **מלחמת יום הכיפורים - מבט שונה**, עמ' 337.

בשטחים אלה נותרו מעוזים, טנקים, זחל"מים ומטוסים שנפגעו, וצוותיהם לא תמיד הצליחו להיחלץ מהם. חלק מהשטחים - כל רמת הגולן וחלקים באזור תעלת סואץ - חזרו במהלך הקרבות לידי צה"ל, אבל בידי המצרים נותרו עדיין שטחים גדולים שבהם התנהלו קרבות קשים, שהיו כרוכים בנפגעים רבים. לפיכך המאמצים לאיתור נעדרים צלחו בעיקר בגולן שבו חזר כל השטח שכבשו הסורים עד 10 באוקטובר, לידי צה"ל. אך לא כך היה בחזית הדרומית שבה לא ניתן היה לחפש אלא רק לאחר חתימת הסכמי שביתת הנשק.²⁵

כמו כן בתנאים ששררו בשטחי הלחימה לא ניתן היה לממש את הפקודות שהיו בידי היחידות לטיפול בנעדרים. לפי הפקודות הללו כאשר נעדר חייל מיחידה, נדרשת היחידה לבצע פעולות אלה: (א) למנות קצין חוקר לנעדר; (ב) לשלוח את הנתונים לשלישות הראשית. אלוף הרצל שפיר, ראש אכ"א בזמן המלחמה טען:

במלחמה הזאת לא היו תנאים כאלה. שום מפקד יחידה לא יכול היה להיעצר ולמנות קצין חוקר לכל נעדר. המלחמה הייתה ממושכת, והתנאים שבהם הורגלנו כיתנאים רגילים - לא היו [...]. מכאן קם הצורך במנגנון מרכזי שיטפל בבעיה, לאו דווקא מהצינור של היחידה, אלא הרבה יותר חשוב [...]. מלמעלה, דבר שאין לו כיסוי עד היום [20 בנובמבר 1973] בפקודות.²⁶

טנק מג"ח M48 באנדרטה מצרית מול איסמעליה, צבוע מחדש (צלם: ד"ר חיים רובינשטיין; באדיבות הצלם).

25 ירח פארן, **עד שיחזור החייל האחרון: סיפורן של יחידות איתור הנעדרים בצה"ל**, תל-אביב: מעריב, 2015, עמ' 47, 50.

26 פריימרק, **שם**, עמ' 159.

המאמצים המאולתרים לאיתור נעדרי מלחמת יום הכיפורים במהלכה ועד להסכמי השלום עם מצרים (1973-1979)

לחצן הגובר של המשפחות, אשר ביקשו לקבל מידע על אודות גורל יקיריהן, חייב את צה"ל להיערך מיידית לסוגיית הטיפול בנעדרים. במהלך המלחמה הוכרזו 1,085 חיילים כנעדרים, ובחודשים שלאחריה הלך מספרם ופחת: ב-25 באוקטובר 1973 417 חיילים הוכרזו כנעדרים; ב-13 בנובמבר 1973 907 חיילים הוכרזו כנעדרים; ב-15 בדצמבר 368 חיילים הוכרזו כנעדרים; ב-15 בינואר 1974 215 חיילים הוכרזו כנעדרים; וב-9 באפריל 110 חיילים הוכרזו כנעדרים. שלוש שנים מהמלחמה והודות לעבודה מאומצת של "צוותי בן אלקנה" - שלימים יהפכו ליחידת "אית"ן 5701" - ושל המרכז לאיתור נעדרים, ירד מספרם ל-46.46²⁷. מלבד גופים אלה במהלך המלחמה ומעט לאחריה היו התארגנויות גם במחלקה להיסטוריה בצה"ל וגם של משפחות הנעדרים עצמן לאתר את נעדרי המלחמה. בחלק הבא של המאמר ייסקרו כלל ההתארגנויות והמאמצים שנעשו לצמצום מספר הנעדרים עוד במהלך המלחמה ועד להסכמי השלום עם מצרים שנחתמו ב-1979, ושהעניקו תנופה מחודשת למאמצי האיתור.²⁸

פעילות חיל-האוויר לאיתור נעדרי מלחמת יום הכיפורים - "צוותי בן אלקנה"

ההתארגנות הראשונה במהלך המלחמה לאיתור נעדרים הייתה בחיל-האוויר. בשונה מיתר חילות צה"ל בחיל-האוויר הגדרת חייל שלא שב ממשימתו כ"נעדר" הייתה מהירה יותר, מכיוון שברגע שאחד מהמטוסים לא שב ממשימתו, ואם לא הצליחו לחלץ את הטייס מהשטח שבו נטש את המטוס, הוא מייד הוכרז כנעדר, והידיעה על כך פשטה בבסיס שממנו יצא המטוס. מכיוון שברוב הבסיסים התגוררו משפחות הטייסים, גם להן נודע עד מהרה שיקירם לא חזר ממשימתו. בימים הראשונים של המלחמה היו מקרים רבים של צוותי אוויר שלא חזרו, ועקב כך נוצר בתוך הבסיסים לחץ לקבל תשובות. לחץ זה אילץ את חיל-האוויר להתארגן במהירות לטיפול באיתור נעדרי החיל.²⁹

27 "נעדרים", מתוך: איתן הבר וזאב שיף (עורכים), **לקסיקון מלחמת יום הכיפורים**, עמ' 294-295.

28 שפיר, **מלחמת יום הכיפורים - מבט שונה**, עמ' 338-339.

29 פארן, **עד שיחזור החייל האחרון**, עמ' 48-49.

ב-15 באוקטובר 1973 פנו בכירי חיל-האוויר לסא"ל (במיל') שלמה בן אלקנה, חוקר משטרה ותיק ממרכז הארץ, בבקשה שיסייע להם באיתור נעדרי חיל-האוויר. הפנייה לבן אלקנה נעשתה על בסיס המוניטין שקנה באיתור גופותיהם של נעדרים מתקופת טרום המדינה, דוגמת אבשלום פיינברג ז"ל, מאנשי ניל"י, וחיפושיו אחרי כ"ד יורדי הסירה. בן אלקנה קיבל יד חופשית לגייס אנשים לפעילות האיתור. הוא קיבץ סביבו אנשים שבעיסוקם האזרחי היו אנשי שטח, מדריכי בתי ספר שדה של החברה להגנת הטבע, ארכיאולוגים, גאולוגים ובוטנאים, לצד חוקרי מצ"ח, שהחלו לפעול על פי הנחייתו המקצועית.³⁰ בן אלקנה הגדיר את האנשים שגייס: "בעלי רמה מוסרית ואינטלקטואלית גבוהה, שדאים [אנשי שדה] מעולים, בעלי גישה מחקרית ובעלי מוטיבציה גבוהה". הוא הצטייד במכתב שנקרא "המטרייה" מסגן הרמטכ"ל אלוף ישראל טל, שהנחה לסייע לבן אלקנה בכל אשר יזדקק להשלמת המשימה.

במשרדי ענף בטיחות טיסה בקריה בתל אביב אורגנה בעבור הצוות מעין מפקדה עורפית, ששימשה גם מרכז הקשר לחיל-האוויר. בן אלקנה ביקש מחיל-האוויר לספק לו מפות שעל גביהן סומנו מקומות אפשריים לחיפוש, תצלומי אוויר של אזורי הנפילה המשוערים ומידע מפורט על הטייסים והמטוסים, כולל פירוט המשימה של כל נעדר, אזור פעולתו ונתונים לזיהוי המטוסים, כגון מספר מנוע וכל מספר אחר על גוף המטוס היכול לסייע בזיהויו. עוד ביקש את תחקירי הטייסות והטייסים ששבו ממשימותיהם, ושמסרו מידע על הנעדרים.³¹

בתחילה עסק הצוות בחיפוש צוותי אוויר ברמת הגולן. בשל החשיבות שהוענקה לנושא, הוגדר בחיל-האוויר כי היחידה תהיה כפופה לענף בטיחות טיסה האמון על חקירת תאונות מטוסים בחיל, והיא תקבל ממנו גיבוי טכני ולוגיסטי.³² פעילות הצוותים כללה תחקור עדי ראייה מכוחות היבשה, תחקור עדים מהאוכלוסייה המקומית, תחקור טייסים שותפים למבני טיסה, איסוף נתונים טכניים של המטוסים, איסוף נתוני זיהוי של צוותי האוויר ואיסוף מידע מיחידות הבקרה, והכול במטרה למקד את

30 ריאיון עם נאוה אגמון-בן אלקנה, בתו של שלמה בן אלקנה, 19 באפריל 2023.

31 פארן, עד שיחזור החייל האחרון, עמ' 30-39.

32 ענת סלע ומאיר חזן, "היחידה לאיתור נעדרים - אית"ן 5701: מלחמת "יום הכיפורים" - מלחמת שלום הגליל", עבודה סמינריונית שנכתבה במסגרת המכללה הבין-זרועית לפיקוד ומטה, 1998, עמ' 7.

החיפושים. חיל-האוויר העמיד לרשות הצוותים קצינים טכניים מנוסים שעזרו בזיהוי הממצאים בשטח. בן אלקנה פעל בריכוזיות מוחלטת, וכל ריכוז החומר, ניתוחו והסקת המסקנות נעשו על ידיו.³³

באמצעות יישום עקרונות של חקר, תיעוד שיטתי, הצלבת מקורות ויסודיות שאף בן אלקנה להתגבר על היעדר תשתית קודמת וממוסדת בסוגיית איתור הנעדרים. לפני יציאת הצוותים לשטח שאף בן אלקנה לאסוף חומר רקע רב ככל האפשר, ובאותה נשימה הוא הקפיד על תיעוד כל פרט, קטן כגדול. בסוף כל יום הוא התעקש שיגישו לו סיכום מפורט לאותו היום. לשם קבלת זוויות התייחסות שונות והצלבת נתונים הוא נהג לעיתים לשלוח שני צוותים לאותה המשימה, כשהם אינם יודעים זה על קיומו זה. נוסף על כך בן אלקנה דיבר ערבית שוטפת והכיר את ראשי השבטים הבדווים - היכרות שסייעה לעיתים לחלץ מהם פרטים שהתבררו כבעלי ערך.³⁴ הארכיאולוג פרופ' דן בהט מעיד על שיטות החקירה היצירתיות שהנחיל בן אלקנה לחוקרים: "בטרם היציאה לשטח דרש בן אלקנה שכל אחד מהחוקרים יכין על גבי כרטיסיות שאלות שעליהן הוא שואף לענות במסגרת החקירה בשטח".³⁵

הפעילות בגולן נמשכה עד תחילת דצמבר 1973, ובמהלכה זוהו כחללים 12 אנשי צוות אוויר שנחשבו נעדרים ו-11 מטוסים שצוותיהם נלקחו בשבי, חלקם חיים וחלקם מתים. עם סיום הפעילות בגולן התבקשו בן אלקנה וצוותו לחפש בגזרה המצרית 18 מטוסים ו-25 אנשי צוות אוויר נעדרים בסיני.³⁶ התרחבות הפעילות של צוותי בן אלקנה לסיני, שתתואר ביתר הרחבה בחלק העוסק בשיתוף הפעולה בין צוותי בן אלקנה לבין המרכז לאיתור נעדרים, חייבה היכרות של כלי רכב משוריינים, מבנה מעוזים, תו"ל שריון וחיל הרגלים, פרטים מזהים של כלי רכב שונים ועוד.³⁷

שיטת העבודה הריכוזית שבה עבדו צוותי בן אלקנה בגולן לא התאימה למרחבי סיני. בשלב הזה צוותי בן אלקנה כבר רכשו מיומנות באיתור

33 "אית"ן - 30 שנה", 2004 (א"צ 100/212/2005), עמ' 7.

34 למשל, בחורף 1964 הוביל אותו רועה צאן בדווי אל גופתו של קצין הצנחנים חיים יערי, שנחשב במשך שמונה חודשים כנעדר. מתוך: **ריאיון עם נאוה אגמון-בן אלקנה**, 19 באפריל 2023.

35 **ריאיון עם פרופ' דן בהט**, 2 באפריל 2023.

36 **ריאיון עם יואב שגיא**, 24 באפריל 2024.

37 **ריאיון עם נאוה אגמון-בן אלקנה**, 19 באפריל 2023.

נעדרים, ועובדה זו, יחד עם גיבוש יחסי אמון בין שלמה בן אלקנה לאנשיו, הביאו לשינוי השיטה ולביזור המשימות והאחריות. כל חוליה קיבלה לטיפול אירוע שממנו היו נעדרים צוותי אוויר, או תא שטח שבו היו כמה אירועים כאלה, והחלה לעבוד באופן עצמאי. בן אלקנה הנחה את הפעילות ופיקח על החוליות.³⁸ למעשה בתקופת הפעילות בסיני נקבע אופייה העצמאי של חוליית החקירה. שלב זה מאופיין בכך שעדיין לא הייתה שיטת חקירה מגובשת וברורה.³⁹

צוותי בן אלקנה סיימו את עבודתם ב-2 ביולי 1974, עם סיום הסריקות בשטחים הנתונים לשליטת המצרים. אנשי היחידה, למעט אחדים, שוחררו עד למועד זה משירות מילואים.⁴⁰ עוד לפני כן הוחל בארגון צוותי בן אלקנה כיחידה קבועה.⁴¹ ב-30 בינואר 1974 המליץ ענף ארגון במחלקת תוא"ר בחיל-האוויר כי תוקם יחידה פורמלית לחיפוש נעדרים, שתהיה מושתתת על טהרת המילואים.⁴² בתחילה הציע סא"ל יעקב קול הדני, ראש ענף בטיחות טיסה, כי היחידה תאורגן במסגרת יחידה 669, אולם הצעה זו נדחתה על ידי ראש ענף ארגון במחלקת תוא"ר.⁴³ בן אלקנה, שעסק בתהליך מיסוד היחידה, סבר כי פוטנציאל חיילי היחידה הוא כזה שאין אפשרות להשאירם בעורף ולתפעל אותם רק כאשר קיימת משימת איתור נעדרים, ועל כן הוא ביקש שתוטלנה על היחידה גם משימות הקשורות בחילוץ ובמילוט. הצעה זו נתקלה בהתנגדות עקב קיומה של יחידה 669 שזה ייעודה.⁴⁴ זאת ועוד, בן אלקנה טען כי על היחידה לשמש גוף המספק שירותים כלל צה"ליים בנושא איתור נעדרים. גם הצעותיו אלה של בן

38 פארן, **סיפורן של יחידות איתור הנעדרים בצה"ל**, עמ' 161.

39 איתן 5701 גף אג"מ – הדרכה, כנף 15, חיל האוויר, **"תו"ל יחידות אית"ן 5701"**, 1996, עמ' 3.

40 יחידה לאיתור נעדרים (צוותי בן אלקנה), **חוזר מס' 1**, 9 ביולי 1974, עמ' 1.

41 **ריאיון עם יואב שיגא**, 24 באפריל 2023.

42 מפקדת חיל אוויר-מחלקת אוויר-ענף ארגון, **"הנדון: יחידה לחיפוש נעדרים - צורך"**, 30 בינואר 1974 (א"צ 51/611/1977).

43 מפקדת חיל האוויר-להק אוויר-ענף בטיחות טיסה, **"הנדון: ארגון יחידה לחיפוש נעדרים במסגרת 669"**, 2 ביוני 1974 (א"צ 51/611/1977).

44 מפקדת חיל האוויר-להק אוויר-מחלקת תוא"ר-ענף ארגון, **"הנדון: ארגון יחידה לחיפוש נעדרים במסגרת 669"**, 13 ביוני 1974 (א"צ 51-611-1977); מפקדת חיל האוויר-להק אוויר-מחלקת תוא"ר-ענף ארגון, **"הנדון: יחידת איתור נעדרים - סיכום דיון"**, 21 באוגוסט 1974 (א"צ 51-611-1977), עמ' 1.

אלקנה נדחו על ידי מחלקת תוא"ר⁴⁵ בטענה ששיתוף פעולה בין היחידה הכפופה לחיל-האוויר לבין מא"ן (המרכז לאיתור נעדרים. ראו להלן.) יכול לתת מענה לכלל צה"ל, ולא נחוצה יחידה כלל צה"לית. נימוק נוסף היה שלא להוריד מאחריות המפקד את עניין פינוי הנפגעים.⁴⁶

במסגרת חבלי הלידה של היחידה החדשה החל ויכוח האם עליה להיות כפופה לאכ"א או לחיל-האוויר. באוקטובר 1974 נערכו דיונים באג"ם לאחר שורת דיונים שנערכו במטכ"ל-אכ"א ובמפקדת חיל-האוויר להקמת יחידה נוספת לאיתור נעדרים, אשר תשרת את כוחות היבשה ותפעל בתיאום עם היחידה בחיל-האוויר. בפגישה בין מפקד חיל-האוויר לראש אכ"א באמצע דצמבר 1974⁴⁷ הוחלט כי מטעמי יעילות וחיסכון יש להקים יחידה אחת לאיתור נעדרים, אשר תפעל לאיתור נעדרי כלל צה"ל, ושתהיה כפופה ארגונית לחיל-האוויר.⁴⁸ אל"ם צחי יבנה ז"ל, שקיבל את הפיקוד על היחידה לאחר בן אלקנה, הסביר את הרציונל להכפפת היחידה לחיל-האוויר:

התפיסה בדבר הכפפת היחידה לחיל-האוויר דווקא, נבעה מהעובדה שקיים הבדל גדול בין נעדר מצוות אוויר, לבין נעדר מכלל צה"ל. אצל צוותי אוויר, לפעמים תוך חצי שעה מהאירוע אתה יודע בוודאות שהאיש נעדר. ולעומת זאת, בשריון או בחי"ר קשה הרבה יותר לקבוע דבר כזה בוודאות עד לאחר בדיקת פרטים רבים [...]. בחיל-האוויר אין אף פעם שאלה, האם האיש אכן היה על הכלי שעליו היה אמור להימצא, או לא. השאלה הקריטית מאוד היא לאחר שנודע על הפגיעה במטוס - מה עלה בגורלו של האיש עצמו [...]. וזו הסיבה שמפקד חיל-האוויר עמד על כך שהיחידה חייבת להיות כפופה לחיל-האוויר, בגלל האפשרות שהנעדר עדיין חי בשעת קבלת ההודעה על היעדרותו.⁴⁹

45 שם, עמ' 2-3.

46 פארן, **איתור נעדרים בצה"ל**, עמ' 143-145.

47 לשכת ראש אכ"א, "**הנדון: היחידה לאיתור נעדרים**", 2 בדצמבר 1974 (א"צ 203/1210/1981).

48 רותי לויאב, "בחיפוש אחר נעדרים", **במחנה**, 20 באוקטובר 1982, עמ' 26; מפקדת חיל האוויר-להק אוויר-מחלקת תוא"ר-ענף ארגון, "**הנדון: פקודת ארגון מס' 5701/015 - הקמת יחידה לאיתור נעדרים בתקן א' "**, 28 במרץ 1976 (א"צ 2002/1316/111/236).

49 לויאב, "**בחיפוש אחר נעדרים**", עמ' 27.

ב-28 במרץ 1976 הופצה פקודת הארגון להקמת יחידה לאיתור נעדרים בתקן א' החל מ-1 באפריל 1976, והיא זכתה למספור 5701.50 ב-10 באוגוסט 1976 הציע סא"ל גור פלטר, ראש ענף ביקורת תעופה, לכנות את היחידה בשם "איתן" - שהורכב מהמילים איתור נעדרים.⁵¹ ייעוד היחידה הוגדר כחיפוש ואיתור נעדרים של כלל צה"ל. בפקודת הארגון של היחידה נכתב: "לאיתור ומציאת נעדרים של צה"ל נודעה חשיבות עליונה: (א) מבחינת מורל הלוחמים - צוותי אוויר ואחרים; (ב) מורל בני המשפחות והעם בכללו; (ג) קביעת מצבם (חיים, שבוים וכו') ועל ידי כך אולי גם בסיוע בהצלת חייהם".⁵² משימות היחידה כללו: ריכוז מידע מגורמי צה"ל השונים על גורל חיילים שנעדרו במהלך הקרבות, ניתוח המידע המתקבל ותרגומו לאיתור וחיפוש נעדרים בשטח; חיפוש הנעדרים ומציאתם או מתן תשובה על גורלם בהקדם האפשרי; פיתוח שיטות לחיפוש ואיתור נעדרים; המלצה בפני כוחות היבשה וחיל-האוויר על שיטות סימון שתקלנה על איתור נעדרים. הובהר כי הפעלת היחידה תבצע על ידי מטכ"ל אכ"א, ולצורך איתור צוותי אוויר תפעיל את היחידה מפקדת חיל-האוויר.⁵³

עוד נקבע בפקודה כי היחידה תיבנה בעיקר על בסיס קציני מילואים ותפעל בשטח במבנה של ארבע חוליות. הכישורים המומלצים היו בתחום הטופוגרפיה, תצ"א ואיסוף חומר מודיעיני וניתוחו. ההחלטה לבסס את היחידה בעיקר על קצינים נבעה מכך שהמגעים עם המצרים התנהלו מול קצינים רמי דרג, שציפו שמהצד הישראלי ישתתפו גם קצינים. בתקופת הפעילות בסיני הוענקו לאנשי היחידה דרגות, אבל היו אלו דרגות ייצוג שהיה צריך לחדש את תוקפן בכל שנה מחדש. נוסף על כך חלק ניכר מהאנשים החדשים שהתקבלו ליחידה לאחר מיסודה, היו חוגרים. לפיכך הוחלט לארגן קורס קצינים ייחודי לאנשי היחידה, ובשיתוף עם בה"ד 1 נבנתה תוכנית לקורס בן שישה שבועות שכללה מעט מהמקצועות המקובלים בקורס קצינים, בעיקר כדי לתת לצוערים מושג על מבנה צה"ל ועל דרכי

50 מפקדת חיל האוויר-להק אוויר-מחלקת תוא"ר-ענף ארגון, "הנדון: פקודת ארגון מס' 5701/015 - הקמת יחידה לאיתור נעדרים בתקן א'", 28 במרץ 1976 (א"צ 203/1210/1981), עמ' 2.

51 מפקדת חיל אוויר-מנהל ביקורת איכות-ענף ביקורת תעופה, "הנדון: שם ליחידה לאיתור נעדרים", 10 באוגוסט 1976 (א"צ 67/710/1983).

52 מפקדת חיל האוויר-להק אוויר-מחלקת תוא"ר-ענף ארגון, "הנדון: פקודת ארגון מס' 5701/015 - הקמת יחידה לאיתור נעדרים בתקן א'", 28 במרץ 1976 (א"צ 203/1210/1981), עמ' 4.

53 שם.

עבודתו. הקורס התמקד באיתור נעדרים וכלל ניתוח אירוע, ביצוע חקירות ובניית תיק נעדר. כארבעים מאנשי היחידה עברו את הקורס בתחילת שנת 1975, בסיומו הם קיבלו דרגות סגן-משנה ומייד לאחר מכן סגן.⁵⁴

פעילותה מחלקת היסטוריה בצה"ל בסוגיית איתור נעדרי מלחמת יום הכיפורים

המאמץ השני לאיתור הנעדרים הובל על ידי ראש המחלקה להיסטוריה אל"ם אברהם אילון (לנץ'), שיצא בעצמו לחפש את בנו צבי ("במבי"), וחבריו הנעדרים במוצב החרמון.⁵⁵ עם שובו מהלוויית בנו ב-25 באוקטובר 1973 העלה אילון בפני סגן הרמטכ"ל, ראש אכ"א ואלוף אייל הצעה להקמת יחידה מאולתרת במחלקה להיסטוריה שתעסוק בנושא, ושתתחקר את פצועי צה"ל מתוך ההנחה כי יש בידם מידע בלעדי ובלתי אמצעי על גורל חללים, שבויים ונעדרים. ההצעה התקבלה, ובתוך 24 שעות הוקמה במחלקה יחידה מאולתרת שמנתה כ-120 איש, ושאישה על ידי תשעים קצינות ושלושים מתנדבי ארגון הגמלאים של צה"ל "צוות", ועליהם הופקדו עשרה קצינים מנחים.⁵⁶ ב-27 באוקטובר 1973 כינס אילון קבוצת קצינים לגיבוש תוכנית פעולה: איסוף מידע באמצעות ריאיון או תשאול נפגעים, ארגון חוליות תחקור ואישון בתיאום עם גורמי אכ"א ורפואה תוך חלוקת הארץ לאזורי פעילות ותדרוך הצוותים.⁵⁷

בטרם החלו בעבודתם נתבקש קרפ"ר לתאם את פעילותן של חוליות בבתי החולים ובבתי ההחלמה. קרפ"ר הביע את חששו כי תחקור הפצועים עלול לגרום להם לזעזוע ששכרו ייצא בהפסדו. לאחר דיון בהשתתפות פסיכולוגים, רופאים וקציני מטה מטעם קרפ"ר הוחלט כי ראשית יתוחקרו השוהים בבתי ההחלמה, ורק לאחר מכן יתוחקרו הפצועים השוהים בבתי החולים. עוד נקבע כי לא יתוחקרו הלומי קרב.⁵⁸

54 "אית"ן - 30 שנה", עמ' 20; אג"מ/מה"ד/תו"ל, לקחי מלחמת יום הכיפורים - דו"ח מצב, 22 באפריל 1974, עמ' 60.

55 אג"מ-מה"ד-היסטוריה, "הנדון: עבודת מחלקת היסטוריה בנושא איתור נעדרים - סיכום המבצע", 12 בנובמבר 1974 (א"צ 115/192/1977).

56 אג"מ-מה"ד-היסטוריה, "הנדון: עבודת מחלקת היסטוריה בנושא איתור נעדרים - דו"ח מסכם", 20 בפברואר 1974 (א"צ 115/192/1977).

57 פארן, איתור נעדריים בצה"ל, עמ' 167-169.

58 אג"מ-מה"ד-היסטוריה, "הנדון: דו"ח פעילות הצוות לאיתור נפגעים ונעדריים", 31 באוקטובר 1973 (א"צ 1976/84/48/67).

הכלי המרכזי שבאמצעותו נאסף המידע, היה הפצת שאלונים מובנים לחיילים שנפצעו בקרבות, וששהו במתקני הרפואה וההחלמה. הם התבקשו לציין מה ידוע להם על הקרב שבו נפצעו, איפה נערך הקרב, מי נפגע ונותר בשדה הקרב, ומה קרה לו, האם היו עוד עדים לאירועים ועוד. תפקיד הקצינות והמתנדבים היה לתחקר את הפצועים ולסייע להם במילוי הטפסים. במקביל הוקמה יחידה במחלקת היסטוריה שפעלה 24 שעות ביממה, ושתפקידה היה עיבוד השאלונים המגיעים מהשטח ופענוחם לפי שיטה שפיתחו מומחי מחשבים.⁵⁹ מהמידע שנאסף יצרו אלפון שהורץ במחשב. אלפון זה הושווה לאלפון נפגעי צה"ל, ומכאן נוצרו שלוש קטגוריות משנה לגבי המידע: (א) מידע חופף לאלפון אכ"א; (ב) מידע נדרש על אוכלוסיית הנעדרים המבוקשת על ידי אכ"א; (ג) דיווחי פגיעה בחיילי צה"ל שלא הופיעו בדו"חות אכ"א. חוליות התחקור גבו כ-4000 עדויות ב-33 בתי חולים ובתי החלמה, ובמהלכן נמסר מידע על אודות גורלם של כ-4500 נפגעים. בחלק מהמקרים התבצעה חקירה חוזרת. הפעילות התקיימה לאורך כשלושה שבועות מ-27 באוקטובר 1973 עד 20 בנובמבר 1973.⁶⁰

בדו"ח הסיכום של היחידה נטען כי לאחריה קמו גופים מתחקרים רבים, אשר היו לטורח על פצועים, חיילים וחוזרי שבי, ללא גוף מתכלל שיתאם את פעולתם. כמו כן דווח כי לעיתים לא היה שיתוף פעולה בין מפקדים ויחידות לבין המרכז לאיתור נעדרים שפעילותו תוצג בהמשך. עוד הומלץ על הקמת יחידת משנה לחקר פצועים שתפעל תחת המרכז לאיתור נעדרים ועל הפצת שאלון אחיד מדי גורם אחד.⁶¹ ב-16 בנובמבר הועברה יחידת איתור הנעדרים של המחלקה להיסטוריה למרכז איתור נעדרים - מא"ן.⁶²

59 שם.

60 אג"מ-מה"ד-היסטוריה, "הנדון: עבודת מחלקת היסטוריה בנושא איתור נעדרים - דו"ח מסכם", 20 בפברואר 1974 (א"צ 115/192/1977), עמ' 2, 5.

61 שם, עמ' 9.

62 אג"מ-מה"ד-היסטוריה, "הנדון: סיכום ביניים - מעבר יחידת איתור נעדרים של מחלקת היסטוריה לכפיפות אכ"א", 19 בנובמבר 1973 (א"צ 115/192/1977), עמ' 2.

המרכז לאיתור נעדרים - מא"ן

המענה הארגוני העיקרי התבסס על הקמת המרכז לאיתור נעדרים. כבר ב-10 באוקטובר העיר שר הביטחון בפגישה עם הרמטכ"ל כי מספר הנעדרים רב, ולפיכך הוא ביקש שאכ"א יתארגן למתן תשובות מהירות לבני משפחה המבקשים להיוודע על בן משפחתם.⁶³ בינתיים שימש ראש לשכתו של ראש אכ"א, לימים תא"ל (במיל') זאב קורן, כתובת לענייני נעדרים, והורים מכל רחבי הארץ צבאו על משרדו. לימים העיד קורן: "מהמודיעין התחילו להזרים אליי את התמונות [...] אתה רואה את החברה יושבים בשורות, עיניים קשורות, ידיים מאחור ואני הייתי יחידת הנעדרים [...] היו יושבים אצלי ההורים ואני הייתי נותן להם את התמונות ואומר להם - תתחילו לזהות".⁶⁴

כדי לקבל תמונה מהימנה ככל האפשר של מצבת הנעדרים, הופצה ב-23 באוקטובר פקודת התראה לכל יחידות צה"ל בחזיתות ובעורף על ביצוע מפקד כולל של כוח האדם ב-25 באוקטובר.⁶⁵ באותו היום יצאה מאג"ם תוא"ר הנחיה ללשכת ראש אכ"א להקים גוף מיוחד שיעסוק בתחקור, באיסוף מידע ובמעקב בכל יחידות צה"ל על מנת לאפשר איתור וזיהוי בדיוק מרבי על רקע קשיים גדלים והולכים בפעולות זיהוי החללים שביצעה הרבנות הצבאית הראשית. בפקודה צוין כך: "המרכז הנ"ל הוא גוף ארעי ויפורק עם השלמת משימתו".⁶⁶ ראש אכ"א אלוף שפיר פנה לאל"ם יעקב הראל, ששימש עד אז ראש מרכז הגיוס, וביקש שיפקד על המשימה.⁶⁷ ב-27 באוקטובר 1973, יום תחילת הפעילות במחלקה להיסטוריה לאיתור הנעדרים, החל גם המרכז החדש לפעול. בתחילה הוא כונה "המרכז לאיתור נעלמים ובלתי מזוהים" אולם לאחר שהועתקה פעילות המחלקה להיסטוריה בתחום הנעדרים למרכז באכ"א, ניתן לו השם "המרכז לאיתור נעדרים".⁶⁸

63 שמעון גולן, **מלחמה ביום הכיפורים: קבלת ההחלטות בפקוד העליון במלחמת יום הכיפורים**, בן-שמן: מודן ומערכת, עמ' 665.

64 כפי שצוטט בתוך: פריימרק, **חברה, תרבות ומדיניות**, עמ' 204.

65 ב-15 בדצמבר 1973 ערך אכ"א מבצע כלל צה"לי נוסף לרישום כל חיילי צה"ל בסדיר ובמילואים במקומות הימצאם.

66 אג"מ/תוא"ר אל לשכת ראש אכ"א, "**הנדון: הקמת מרכז לאיתור וזיהוי של נעדרים וחללים 5060 - פק' לארגון ארעי**", 25 באוקטובר 1973 (א"צ 115/192/1977).

67 הבר, "**בעקבות הנעדרים**", עמ' 3.

68 פארן, **איתור נעדרים בצה"ל**, עמ' 249.

ביום תחילת פעילות המרכז הפיץ הראל מסמך שפירט את המבנה ואת המשימות העיקריות של המרכז החדש, והציע למקמו בצריף במרכז הגיוס בקריה, כדי להתבסס על האמצעים הלוגיסטיים ומערכות הקשר הקיימים שם. הרציונל להקמת המרכז, כפי שתיאר אותו הראל, היה: "הפעילות המבוצעת באזורי הלחימה לאיתור ולזיהוי חללים ונעדרים נתקלת בקשיים רבים הנובעים בעיקרם מהיקף הפעילות המבצעית ועוצמתה ושינויים תכופים בצוותי הכוחות. כתוצאה ממצב זה קיים מספר גדול למדי של נעדרים שאין לנו לגביהם מידע כלשהו". לפיכך הגדיר הראל את משימות המרכז כדלקמן: (א) טיפול באיתור נעדרים ובלתי מזוהים; (ב) ניהול חקירות אחרי נעדרים ובלתי מזוהים; (ג) ניהול מעקבים אחרי נעדרים ובלתי מזוהים; (ד) הסקת מסקנות והפקת לקחים לעתיד. עוד הודיע הראל במסמך על תחילת עבודתם ב-28 באוקטובר של שישה צוותי חקירה, שלושה בעבור כל פיקוד, שאוישו על ידי קציני חי"ר ממקורות מנהל הסגל. מטרתם הייתה סיוע ליחידות בריכוז המידע על נעדרים, איסוף החומר והעברתו למרכז.⁶⁹ נכון ל-20 בנובמבר 1973 כבר פעלו 182 קציני חקירות במרכז לאיתור נעדרים.⁷⁰

הבעיה הראשונה שעמדה בפני צה"ל עם הקמת המרכז לאיתור נעדרים, הייתה היעדר כל תקדים, בצה"ל או בצבאות אחרים בעולם, למוסד או גוף דומה המטפל בנעדרים רבים כל כך. בריאיון לעיתון "דבר" שנערך בדצמבר 1973, העיד אל"ם הראל על אתגר הנעדרים כפי שנתגלה במהלך המלחמה: "בפירוש לא היינו מוכנים לתקוף בעיה כזאת [...] לכל נושא צבאי בצה"ל יש גוף המטפל בו ועוסק בו. בנושא הזה לא היה קיים שום גוף, מלבד הרבנות הצבאית וחוליות הפינוי והזיהוי שלה".⁷¹

המטרה הראשונית הייתה להגיע לרשימה עדכנית של נעדרים באמצעות ידוא גורלם של מרבית הנעדרים והכרזתם כחללים בעקבות זיהוי או כחללים שמקום קבורתם לא נודע, מאחר שגופתם לא הייתה בידי הרב הצבאי הראשי, אך היו עדויות מספקות על נפילתם במלחמה.⁷² הזנת המידע למרכז נעשתה בשיתוף מספר גופים בצה"ל: על מדור נפגעים

69 אכ"א-מח' תכנון כ"א, מרכז גיוס, "הנדון: הקמת מרכז איתור נעדרים ובלתי מזוהים", 27 באוקטובר 1973 (א"צ 43/470/1979), עמ' 2-3.

70 פריימרק, **חברה, תרבות ומדיניות**, עמ' 160.

71 כפי שצוטט ב: עדית זרטל, "הנעדרים", **דבר**, 14 בדצמבר 1973, עמ' 26.

72 מטכ"ל-אכ"א-מרכז איתור נעדרים, "נעדרים קרב סואץ - מלחמת יום הכיפורים", (א"צ 28/1276/1995), עמ' 1.

באכ"א הוטל להעביר אחת ליום רשימה למרכז שבה מופיעים כל השינויים באוכלוסיית הנעדרים ביממה שחלפה; על יחידת ההאזנה של חיל המודיעין הוטל להעביר למרכז הנעדרים מידע אפשרי על נעדרי ששודר באמצעי התקשורת או הופיע בעיתונות; אכ"א פרט היה אמון על העברת החומר שהצטבר אצלו על אודות נעדריים, וכן רשימות שבויים שלגביהם התקבל אישור הצלב האדום על הימצאותם בשבי; מדור זיהוי חללים ברבנות הצבאית טיפל בהוצאת תעודות קבורה בעבור חללים שבעת קבורתם היו בלתי מזוהים או אלמונים, והעביר למרכז העתקים מתעודות הקבורה.⁷³

מלבד זאת נדלה מידע גם מהודעות מן היחידות, מפניות של הורים, מתחקירים בבסיסי הדרכה, מתחקירים של חיילים ישראלים שחזרו מן השבי ושל שבויי אויב הנמצאים בידינו, מתמונות שהתפרסמו בעיתונות ובטלוויזיה, מראיונות בעיתוני חוץ, מחומר מחוליות הזיהוי של הרבנות הצבאית, מתחקירי פצועים ומנתוני מפקד כוח האדם בצה"ל. כל זאת נוסף על מידע כולל על חיילי צה"ל המצוי ברשות אכ"א. המידע שנאסף רוכז ב"רב קובץ של נעדריים" שבו מרכזים גם מרשמי שנייים, קלסטרונים ועוד אמצעים העשויים לסייע בזיהוי.⁷⁴ כך נאספה אינפורמציה בכמויות אדירות, אך גם ממנה עדיין לא גובשה תמונה ברורה של בעיית הנעדריים. הראל: "לא ידענו בדיוק לאיזה כיוון לפנות. הבעיה הייתה עדיין אמורפית. עבדנו לרוחב, אספנו חומר, מה שיותר, אך לא התחלנו להעמיק בבעיות".⁷⁵

על בסיס המידע שנאגר, החזיק המרכז לאיתור נעדריים שני סוגים של תיקים. הראשון היה תיקי נעדריים אישיים שבהם פורטו פרטים על הנעדר ועל נסיבות היעדרותו. כדי לסגור תיק נעדר, היה צריך שיתקיים אחד משלושה: התקבל אישור מהצלב האדום שהחייל נמצא בשבי; החייל נמצא חי; הנעדר זוהה כחלל ונקבר.⁷⁶ הסוג השני היה תיקי מסגרת הכוללים מידע על יחידות ועל אירועים שבהם נעלמו מספר חיילים בזמן מסוים, דוגמת מעוזים, יחידות, סוללות ועוד. תיק מסגרת נסגר רק לאחר שנסגרו תיקיהם של כל הנעדריים הקשורים במסגרת שהוגדרה.⁷⁷

73 אכ"א-מחלקת בקרה, ענף בקרה ובחינת שיטות, "הנדון: מרכז מעקב אחרי נעדריים - זרימת מידע", 27 באוקטובר 1973 (א"צ 43/470/1979), עמ' 3.

74 דגן, "כך מאתר צה"ל נעדריים", עמ' 13.

75 כפי שצוטט ב: זרטל, "הנעדריים", עמ' 27.

76 ריאיון עם הרצל כהן, 7 בפברואר 2023.

77 אכ"א-מחלקת בקרה, ענף בקרה ובחינת שיטות, "הנדון: מרכז מעקב אחרי נעדריים - זרימת מידע", 27 באוקטובר 1973 (א"צ 43/470/1979), עמ' 3.

ב-30 באוקטובר 1973 הורה אכ"א לפיקודים המרחביים, לעוצבות וליחידות הקשורות לפיקודים לבצע ביום המוכרת סריקות לאיתור ולזיהוי חללים ונעדרים בשטח שבשליטתם.⁷⁸ ב-4 בנובמבר 1973 כתב הראל לראש אכ"א וקבל על כך שמפקדי היחידות אינם מסייעים לאיסוף מידע מקיף ומהימן על נסיבות הנעדרים או על נפילתם של חיילי היחידות. עוד הביע הראל את חששותיו, ולפיהם:

הזמן פועל לרעתנו - למרות הפסקת האש והזמן שחולף על פנינו המידע שלנו על מספר הנעדרים עדיין אינו מקיף את הבעיה כולה. אני סבור שצה"ל ימצא עצמו במהרה בפני מצב שלא תהיה לו תשובה הולמת לעצמו ומה שמחריד יותר - לגבי המשפחות השכולות [...] הורים אינם מוכנים לקבל מענה שמשמעותו - אין מידע מבוסס על גורלו של בן המשפחה. להתפתחויות בתחום זה השפעה הרסנית על מורל הציבור ואף על צה"ל עצמו.⁷⁹

עוד המליץ הראל שנושא חיפוש הנעדרים ואיתורם ייבחן מחדש, וכי יש להעריך מחדש את הדרכים לטיפול בנושא ולבסס את הארגון והמאמץ על מספר יסודות. הראשון היה לקבוע את אחריותם האישית של המפקדים בכל הרמות לגורל חייליהם, לחייבם למאמץ עליון לאיתור מדויק של מספר הנעדרים ולגבות עדות על נסיבות היעדרות, לרבות של חללים שלא זוהו, מפי חיילי היחידה ומפקדיה. יסוד נוסף היה להעמיד בראש המרכז אישיות צבאית בכירה ומוכרת, כמו רמטכ"ל לשעבר, הן כדי להמחיש לציבור את החשיבות הרבה שצה"ל מייחס לסוגיית הנעדרים, והן כדי שבתוקף סמכותו תקבל פעולת האיתור והזיהוי את התנופה הנדרשת לאור הנסיבות. הראל המליץ גם על הקמת יחידה לטיפול במשפחות הנעדרים ולשיקומן במטרה לספק להן את הסעד הנדרש. יחידה זו אכן הוקמה מספר ימים לאחר מכן.⁸⁰

78 שפיר, **מלחמת יום הכיפורים: מבט שונה**, עמ' 341.

79 מטכ"ל - אגף כוח אדם - המרכז לאיתור נעדרים, **"הנדון: המרכז לאיתור נעדרים"**, 4 בנובמבר 1973 (א"צ 1977-192-115), עמ' 2.

80 שם.

לאחר ניסיון בלתי מוצלח להפעיל קצינים קרביים כחוקרים בשטח לשם איסוף מידע משלים,⁸¹ ביקש אל"ם הראל את סיועה של המשטרה הצבאית בהספקת חוקרים. המשטרה הצבאית החוקרת "השאילה" עשרה אנשי מילואים ותיקים למרכז, והם החלו במיון השאלונים ובעיבודם. לאחר יום או יומיים נוספו עליהם כשלושים חוקרי מצ"ח צעירים שזה מכבר השתחררו משירות סדיר. בסך הכול קיבל המרכז במצטבר כמאה חוקרים מנוסים מהמשטרה הצבאית. תוך יומיים יצאו חוליות של חוקרים לשטח כדי לגבות עדויות על הנעדרים.⁸² מחלקת החקירות, שבראשה עמד רס"ן שמואל אפרתי, פרשה את חוליותיה בכל חזיתות הלחימה. מלבדן פעלה חוליה לחקירות מיוחדות במרכז, בגביית עדויות מיוחדות ובהשלמתן ואחר כך בתחקור השבויים החוזרים באמצעות שאלונים שנאספו.⁸³ מחלקת החקירות הסתייעה במידע ממוחשב, ובמקביל היא הזרימה למחשב מידע שנאסף בשטח.⁸⁴ המספר הגדול יחסית של הנעדרים אילץ את החוקרים לבדוק בשלב ראשון אירועים שלמים ולא לחקור כל מקרה לגופו. למשל, החוקרים בדקו את פרשיית הקרב באזור הפירדאן שבו היו לכוח השריון למעלה מארבעים נעדרים, אך בתחילה הם לא גילו עניין במיקום הכלים ובנעדרים עצמם.⁸⁵

הרצל כהן, שהושאל ממצ"ח כדי לשמש מפקד חוליית חקירה, ושהחל מ-2012 ונכון לזמן כתיבת הדברים משמש עוזר לראש המערך לאיתור נעדרים, העיד על אופן הפעולה של חוליות החקירה:

השיטה הייתה כזאת - ביום ראשון יורדים לשטח, בחמישי חוזרים לקריה לעדכונים וקבלת משימות ומידע חדש. כך עשינו במשך ארבעה חודשים, עד מרץ-אפריל 1974. במשך התקופה הזאת הגענו לכלים בהם היו נעדרים, גבינו עדויות מאנשים שהשתתפו בקרבות ולאט לאט נוצרו לכל נעדר תיק חקירה מסודר שכולל את סיפור המעשה, הצלבות מידע, מפות, תצלומי אוויר ועדויות הרלוונטיות לתיק.⁸⁶

81 זרטל, "הנעדרים", עמ' 28.

82 פארן, **איתור נעדרים בצה"ל**, עמ' 169-170.

83 **ריאיון עם הרצל כהן**, 7 בפברואר 2023.

84 זרטל, "הנעדרים", עמ' 28.

85 הבר, "**בעקבות הנעדרים**", עמ' 4.

86 **ריאיון עם הרצל כהן**, 7 בפברואר 2023.

בתחילה עבדו החוקרים בשטח על פי דגם משטרתי של רכז שטח ששלח את חוליות חוקרי מצ"ח למשימות חקירה. המידע מהחקירה רוכז אצל רכז השטח ששימש מתווך בין מרכז איתור נעדרים לחוקרי מצ"ח. הוא היה אמון על העברת המידע שנצטבר אצלו למרכז, והעביר הנחיות להמשך עבודה מהמרכז לחוקרי מצ"ח בשטח. לאחר כשלושה שבועות הוחלט לוותר על תיווכו של רכז השטח, וחוליות חוקרי מצ"ח בשטח עמדו בקשר ישיר עם החוקרים במא"ן בקריה.⁸⁷ היות שמיומנות חוקרי מצ"ח היא חקירות פליליות, הם התקשו בהתחלה להשיג שיתוף פעולה מצד הנחקרים, שחשו מותקפים.⁸⁸ עדויות רבות על מקרה אחד סתרו זו את זו, ולא פעם חזרו החוקרים שוב ושוב אל אותו חייל וניסו לעזור לו לשחזר תמונה נכונה של הקרב. על הקושי בחקירות העיד אחד החוקרים: "חייל איננו רואה בדרך כלל את התמונה השלמה אלא את קטע הקרב בלבד. לעיתים הוא רואה מהרהורי לבו, מצייר את הקרב כפי שהיה רוצה שיתרחש. היו מקרים שחיילים היו בהלם או שלא רצו לדבר בגלל רגשות אשמה על שהם חיים והחבר שלהם איננו".⁸⁹

אל אנשי מצ"ח במא"ן הצטרפו אנשי הפרקליטות הצבאית, שמיומנותם הייתה הערכת חומר החקירה, מהימנותו ועריכתו על פי הנדרש בחוק, כדי לאפשר לרב הראשי לצה"ל להכריז על נעדר כעל חלל שמקום קבורתו לא נודע.⁹⁰ לקראת סיום העבודה על תיק מסוים הם הכינו אותו לקראת הגשה להערכה לרב המרכז, שהוא המחליט האם לסגור את התיק או להמשיך בחקירה. במקביל התנהלו חקירותיה של הרבנות הצבאית - שפעלה תוך שיתוף פעולה עם המרכז - בעקבות גופות שנמצאו בשטח ולא זוהו.⁹¹ אנשי הרבנות הצבאית נאלצו להתמודד עם העובדה שבחלק ניכר מהפגיעות בטנקים נוצר חום עצום שכילה הכול. משום כך וכדי לנסות ולמצוא ולו שריד קטן, חיפשו הצוותים לעיתים חללים באמצעות נבירה בחולות באצבעותיהם. גם השימוש בדיסקית זיהוי אחת לא בהכרח היה אינדיקציה אשר לזהות החלל, שכן מקום הימצאה לא בהכרח העיד על זהות בעליה.

87 פארן, **איתור נעדרים בצה"ל**, עמ' 169-170.

88 שם.

89 כפי שצוטט: זרטל, **"הנעדרים"**, עמ' 28.

90 פארן, **איתור נעדרים בצה"ל**, עמ' 171.

91 זרטל, **"הנעדרים"**, עמ' 28.

היו מצבים שעל גופת חלל או בסמיכות לו נמצאו שתי דיסקיות. לדוגמה, במצב שבו החלל שנמצא ביקש להוכיח את מותו של חייל אחר, ולכן הוא נטל את הדיסקית של אותו חייל ואת מסמכיו, אולם לאחר מכן גם הוא עצמו נהרג.⁹² מא"ן וצוותי בן אלקנה ניסו לסייע ככל יכולתם בתהליך הזיהוי. בתחילה אנשי הרבנות הצבאית לא קיבלו את הממצאים של אנשי מא"ן או של צוותי בן אלקנה ללא ערעור. רק לאחר שנוכחו לדעת כי יש תועלת בשיתוף הפעולה, וכי מטרת מא"ן וצוותי בן אלקנה זהה למטרתם - בייחוד לאחר שנוצרו קשרים והיכרויות אישיות - נוצר שיתוף פעולה מלא. כל זיהוי הקטין את מצבת הנעדרים והפנה את המשאבים לאיתור הנעדרים שנתרו.⁹³

לאחר שהגיעו רשימות השבויים ממצרים, לפני חתימת הסכם הפרדת הכוחות, נגרעו מרשימות הנעדרים כ-250 שמות. בין 15 בנובמבר ל-30 בנובמבר הוחזרו שבויי מצרים, והם היו מקור לא אכזב של מידע, הן לעניין הקרבות שבהם השתתפו, והן לעניין רשימות הנעדרים. כולם עברו תחקיר שערכו חוקרי מא"ן, ועדויותיהם צורפו לתיקי האירוע ולתיקים האישיים.⁹⁴ נוסף על כך התבקשו חוזרי השבי (למעט חוזרי השבי המשוויכים לחיל-האוויר) בזמן שהותם בבית ההחלמה בזכרון יעקב לתאר בכתב קלסטרון של כל אדם שבו נתקלו במהלך שהותם בשבי בין היתר כדי לקבל מידע על נעדרים או על חללים.⁹⁵

שיתוף הפעולה בין צוותי בן אלקנה/אית"ן 5701 למא"ן במהלך הסריקות בסיני

מייד לאחר שישראל כבשה את רמת הגולן בחזרה מהסורים, הטיל מפקד הפיקוד יצחק חופי על גדוד סיור של הצנחנים לסרוק ביסודיות את שטחי הקרבות במטרה לאתר גופות חללים שנתרו בשטח. היוזמה של חופי נבעה במידה רבה מניסיונו האישי כמפקד פלוגה בחטיבת "יפתח" שלחמה בקרב מלכיה הראשון במלחמת העצמאות - קרב שהסתיים בנסיגת הפלוגה תוך השארת נפגעים מאחור. הפעילות לא הוגדרה כפעילות לאיתור נעדרים

92 פריימרק, **חברה, תרבות ומדיניות**, עמ' 160-161.

93 פארן, **איתור נעדרים בצה"ל**, עמ' 184.

94 שפיר, **מלחמת יום הכיפורים: מבט שונה**, עמ' 347.

95 **ריאיון עם נאוה אגמון-בן אלקנה**, 19 באפריל 2023.

היות שהסורקים לא ידעו מי נעדר, וגם כשנמצא חלל, לא ידעו את מי מצאו. יוזמה זו של חופי, יחד עם העובדה שרמת הגולן נכבשה בחזרה על ידי ישראל, הביאה לכך שבחזית זו לא היו נעדרים מקרב חיילי צה"ל עם תום המלחמה.⁹⁶ משלב זה העיסוק באיתור נעדרים התמקד בנעדרי מצרים בלבד.

האחריות לתיאום ולביצוע פעולות הסריקה, האיתור ופינוי הנעדרים משטחינו ומשטחי האויב הוטלה על מפקדת המרחב של פיקוד דרום ברפידים, ואל"ם שמואל אלבק מונה לתפקיד קצין הקישור עם מצרים.⁹⁷ ב-30 באוקטובר החלו בק"מ ה-101 השיחות להפרדת הכוחות בין ישראל למצרים, ובמסגרתן הוסכם על חיפוש הדדי אחר הנעדרים באזורי הלחימה.⁹⁸ למעשה מרבית נעדרי צה"ל נותרו בשטח מצרים, וכדי להיכנס לשם היה צריך להגיש בקשות מנומקות לוועדה המשותפת הישראלית מצרית שהתכנסה מדי פעם בק"מ ה-101 ולקבל את הסכמת המצרים לתוכנית שבועית שחייבה תיאום יומי לכניסות לשטח.⁹⁹ בספרו מתאר אלבק את האווירה באוהל השיחות בק"מ ה-101 כך:

תכליתית ועניינית שהוזנה מהיכולת שלנו לעזור אחד לשני או להזיק אחד לשני. הארמייה השלישית הייתה מכותרת על ידינו וסבלה ממחסור חמור במים. אינטרס עליון של המצרים היה שאנשי הארמייה לא יגוועו בצמא [...] זה היה שיווי משקל של 'קח ותן' בינינו לביניהם. אנחנו התנינו את העברת המים לנצורים בקבלת אישורים לחיפוש נעדרים, והמשוואה הזו עבדה טוב לאורך כל הדרך. אני הייתי הממונה על אישור הספקת המים לארמייה המצרית והייתי מודיע לממונים בפיקוד מתי לפתוח או לסגור את הברז.¹⁰⁰

אלבק נפגש עם המצרים פעמיים בשבוע, והמים שימשו קלף המיקוח החזק ביותר. על בסיס הבנה זו שיתוף הפעולה הוביל להסכם ראשון: הספקת

96 **ריאיון עם פרופ' יוסי בן-אריז**, 3 במאי 2023.

97 מפקדת מרחב עורפי-רפידים-אג"מ, **"דוח מבצע סריקה" - דו"ח חיפוש ואיסוף מלחמת יום הכיפורים אזור התעלה"**, 31 במרס 1974, עמ' 12.

98 שם, עמ' 5.

99 **ריאיון עם יואב שניא**, 24 באפריל 2023.

100 שמואל אלבק, **חול וחגור**, תל-אביב: ביתן הוצאה לאור, 2003, עמ' 224.

מים לארמייה תמורת חודש לאיתור חללים באמצעות תוכנית שכללה 15 צירי חיפוש עיקריים.¹⁰¹

לצורך שכנוע המצרים לאפשר כניסה של חוליות איתור הנעדרים הכין מא"ן מפה בקנה מידה של 1:50,000 של כל שטחי הלחימה. על גבי מפה זו סומנו נקודות שבהן היה ידוע שנשארו נעדרים בשטח. הנקודות קיבלו מספרי קוד ששימשו את המשא והמתן עם המצרים ואחר כך את תיאומי הכניסה לשטחם. מפה זו הועברה לידי המצרים בליווי פירוט מה צפוי להימצא בכל נקודה. סימון הנקודות בחלק מהאירועים לא היה מדויק, כי כאשר הושווה הנאמר בתחקיר עם תצלומי אוויר, תצפיות בשטח ותחקירים מאוחרים יותר, התבררו טעויות בזהויה שטחי לחימה, והיה צורך לתקן את מיקום הנקודות על המפה.¹⁰²

בשלב הראשון שלח אלבק קציני שריון שלחמו בסיני מלוויים בנציגי הרבנות הצבאית, כדי לסרוק את האזור שבו לחמו, אולם הצלחתם הייתה מוגבלת.¹⁰³ בעקבות הצלחותיהם של צוותי בן אלקנה באיתור נעדרים, פנה אלבק ב־21 בפברואר 1974 לראש אכ"א בבקשה להטיל על צוותי בן אלקנה את החיפושים אחר נעדרי כוחות היבשה באזורי הארמיות השנייה והשלישית.¹⁰⁴ בן אלקנה נענה לבקשה,¹⁰⁵ ומ־22 בפברואר עד 2 ביולי 1974 עבדו צוותי בן אלקנה יחד עם מא"ן בסריקות אחר כלל נעדרי צה"ל.¹⁰⁶ בתחילה שיתוף הפעולה חרק מעט, מכיוון שצוותי בן אלקנה נהגו לעבוד באופן עצמאי, בעוד מא"ן פעל בהתאם לדרישות משפטיות ורבניות, אולם עד מהרה התהדק שיתוף הפעולה, מה שאפשר קבלת נתונים וניתוחם על פי הצרכים שנוצרו בשטח. המרכז לאיתור נעדרים העמיד לרשות צוותי בן אלקנה את כל המידע שנאגר מעדויות, יחד עם מידע לוגיסטי, טכני ומודיעיני.¹⁰⁷ כך נוצרה שיטת העבודה של "תיק מול תיק" - חוליות בן

101 ש.ס.

102 ריאיון עם פרופ' חיים רובינשטיין, ירושלים, 20 באפריל 2023.

103 ש.ס.

104 לשכת ראש אכ"א, "הנדון: הפעלת צוות איתור נעדרים של רס"ן בן אלקנה בסיוע למרכז לאיתור נעדרים", 28 בפברואר 1974 (א"צ 48/2126/1994).

105 פארן, איתור נעדרים בצה"ל, עמ' 132, 174.

106 שלמה בן אלקנה, "הצעה להקמת יחידה לחילוץ נפגעים ואיתור נעדרים", 6 באוקטובר 1974.

107 ריאיון עם נאוה אגמון-בן אלקנה, 19 באפריל 2023.

אלקנה חוקרות אירוע מסוים בתא שטח מוגדר, חוליות חקירה של המרכז לאיתור נעדרים אוספות מידע בעורף לאותו תיק, וכלל החוליות מתעדכנות הדדית באופן רצוף, כדי למנוע, עד כמה שניתן, שיבושי תקשורת. השיטה חייבה אמון מלא ושפה משותפת בין חוליות השדה ובין המרכז לאיתור נעדרים, ולכן מילאו אנשי צוותי בן אלקנה תפקידים רבים במרכז - בחמ"ל, בזירות השונות ובחוליות החקירה. בדרך כלל הקשר בין השטח למא"ן התבצע באופן טלפוני. בסופי שבוע, כאשר נסעו אנשי חוליות השטח צפונה לבתיהם, הם נפגשו עם אנשי מא"ן, הביאו להם את הממצאים מהשטח והעלו רעיונות להמשך העבודה. שיטה זו ייעלה מאוד את עבודת איתור הנעדרים.¹⁰⁸

המצרים ביקשו לאשר כל חוליית חיפוש בנפרד¹⁰⁹ ואפשרו להכניס לשטחם חוליות קטנות ורק עם ציוד חפירה ידני. כאשר המצרים אפשרו כניסה של חוליה בלתי מוגבלת במספר האנשים, חלק מהחוליה היו אנשי הרבנות הצבאית, אולם היו מקרים שבהם המצרים התירו כניסה של אנשי הרבנות בלבד. במקרים כאלה נכנס הרב הצבאי ועוזרו, שהיה למעשה איש צוותי בן אלקנה מוסווה כרב.¹¹⁰ הכניסה לשטחים שהחזיקו המצרים, לוותה בקצין קישור מצרי ובשני קציני או"ם, אחד מכל צד.¹¹¹ על המצרים הוטל להוביל את הצוות לנקודה שעליה הוסכם. בתחילה התאפיינו המפגשים בחשדנות מצד המצרים. הם חשדו שהקצינים הישראליים, אנשי צוותי בן אלקנה, הם קציני מודיעין - מחשבה שנבעה מהעובדה שהצוותים היו מצוידים במפות, בתצלומי אוויר ובדו"חות מחשב. לפיכך בחלק גדול מהכניסות לשטח, המצרים דרשו שאנשי חוליית האיתור ייסעו ברכב אטום כדי שלא יראו את ההיערכות המצרית. אולם בהדרגה התפוגגה חשדנות זו.¹¹² העיד על כך אל"ם יבנה: "היינו עובדים בשיתוף פעולה עם המצרים - יצאנו לשטח המצרי, המצרים התעקשו שנקשור את עינינו בתוך אמבולנסים סגורים, אך לאט לאט הם השתחררו והתירו לנו להצטרף ללא כיסוי לעיניים".¹¹³

108 אית"ן 5701 גף אג"מ - הדרכה-כנף 15, חיל האוויר, "תו"ל יחידות אית"ן 5701", 1996, עמ' 3.

109 ריאיון עם יואב שגיא, 24 באפריל 2023.

110 הבר, "בעקבות הנעדרים", עמ' 3.

111 ריאיון עם פרופ' דן בהט, 2 באפריל 2023.

112 ריאיון עם ד"ר חיים רובינשטיין, 20 באפריל 2023.

113 כפי שצוטט ב: חזן וסלע, "היחידה לאיתור נעדרים - אית"ן 5701", עמ' 15.

המצרים גם התקשו בהבנת הצורך של צה"ל במציאת הגופות ובהחזרתן לקבורה בקבר ישראל. אצלם, כמקובל בתרבות האסלאם, מקום מותו של חייל בקרב, הוא מקום קבורתו. במהלך מפגשי התיאום עם המצרים נתקל אלבק בקושי של המצרים לקבל את גרסת צה"ל, ולפיה בתרבות היהודית יש מצווה להביא את המת לקבר ישראל. כדי לרכך את חשדנות המצרים, שלח אלבק קצין מצרי בכיר אל הרב הראשי בקהיר, ומפגש זה אכן סייע להבהיר בעבור המצרים את חשיבות הבאת המת לקבר ישראל.¹¹⁴ המצרים גם נהגו להביא לקו המעוזים שנפל לידיהם תיירים מצרים מקהיר. היו מקרים מסוימים שבהם נתקלו התיירים בחוליות האיתור ורצו לעשות בהן שפטים. במקרים אלה הגנו הקצינים המצרים, לעיתים בנשק שלוף, על הישראלים שהיו תחת חסותם.¹¹⁵

הסריקות היו מלוות באתגרים רבים. מספרי הזיהוי שהיו על כלי הרכב, נשרפו, ולעיתים לא נמצאו טנקים שחיפשו אחריהם, ולימים התברר כי הם נלקחו לתערוכות שלל במצרים.¹¹⁶ אתגר מיוחד היוו הסריקות במעוזים. מפות מעודכנות של המעוזים לא היו, ועל כן נאלצו צוותי האיתור להסתפק בתוכניות הבנייה של המעוזים, שלא ניתן היה לדעת בוודאות אם מעוז כזה או אחר נבנה בהתאם לתוכנית, או שבוצעו בו שינויים של הרגע האחרון. ואומנם, לעיתים התברר, כמו בסריקת מעוז "מפצח", כי הקבלנים לא בנו את המעוז לפי התוכנית אלא עשו שינויים כדי לחסוך בהוצאות.¹¹⁷ נוסף על כך לפעמים נעשו טעויות בזיהוי. ד"ר חיים רובינשטיין, ששימש ראש המשלחת הישראלית למצרים בשנים 1979-2009, מציין שלפחות בשני מקרים נעשו חפירות, הוצאו שרידים והועברו למכון לרפואה משפטית שקבע שמדובר במצרים.¹¹⁸

אלבק חתר כל העת למציאת רעיונות יצירתיים לצמצום מספר הנעדריים שנותרו בסיני (באותה העת עמד מספרם על כ-400), ועל כן פנה לחברו פרופ' אוריאל בכרך, מיקרוביולוג ומראשוני חיל המדע, וביקש ממנו לכנס את מיטב החוקרים במדינת ישראל ברפידיים לשם התוועדות משותפת

114 אלבק, **חול וחגור**, עמ' 224.

115 פארן, **איתור נעדריים בצה"ל**, עמ' 182.

116 **ריאיון עם ד"ר חיים רובינשטיין**, 20 באפריל 2023.

117 פארן, **איתור נעדריים בצה"ל**, עמ' 221.

118 **ריאיון עם ד"ר חיים רובינשטיין**, 20 באפריל 2023.

למציאת פתרון לסוגיה. אלבק, מצידו, גייס למשימה את אנשי המחלקה לזיהוי פלילי במשטרת ישראל.¹¹⁹ בין הרעיונות שהועלו היו: איתור הגוויות באמצעות צמחים וחרקים מדבריים, מדידת טמפרטורה של הקרקע בצילום תת־אדום, איתור גופה שמכוסה בחול במערכת לראייה תרמית ועוד.¹²⁰ הצעה נוספת הייתה להשתמש בזיהוי חומרים (כרומטוגרמה של גזים) - לאסוף מדגמי אוויר ולבדוק האם אפשר לגלות עקבות רקבון. הצעה אחרת הייתה לבצע צילומי אוויר במגמה לגלות כתמים שבהם הצמחייה עשירה יותר. הצעות אלו לא התקבלו.¹²¹

בכרך ביקש לאמץ את השיטה שבה פעלו האמריקאים בווייטנאם לזיהוי אנשי הווייטקונג במחילות ולגילויים: שימוש בחרקים ובזבובים אוכלי בשר, על מנת שיגלו את מקומם של לוחמי וייטקונג. הוא התבקש לגדל חרקים כאלה במעבדה בכמות שתאפשר הוצאת 20 חוליות המצוידות בחרקים לשטח. היות שמשך הזמן הנדרש לכך היה ארבעה שבועות, הוסיפו במקביל לתור אחר פתרונות נוספים, בכללם שימוש בכלבי גישוש, אשר התברר כי יש כאלה בנמצא באנגליה. אל"ם אלבק ביקש מהדר קמחי, הנספח הצבאי הישראלי בלונדון, לדאוג לתיאום ולהעברת הכלבים מאנגליה,¹²² וב־30 בינואר הוא אף הגיש בקשה למחלקת זיהוי פלילי במשטרת ישראל לסייע באיתור גופות בשטח באמצעות שימוש בכלבים.¹²³ במקביל אלבק פנה למצרים לבקש את אישורם. המצרים הסכימו בתנאי שהפעלת הכלבים תפוקח על ידי האו"ם, והכלבנים שיובילו את הכלבים יהיו אנגלים.¹²⁴ לקראת סוף פברואר הגיעו הכלבנים הבריטים במדי או"ם דרך הקווים המצרים, והכלבים צורפו למבצע הסריקה השני שהושלם ב־31 במרץ 1974.¹²⁵ בדו"ח סיכום מבצע הסריקה הוזכר כי השימוש בכלבים ובכלבנים מקצועיים הוכיח את יעילותו הרבה - על אף שהכלבים התקשו

119 אלבק, **חול וחגור**, עמ' 226-227.

120 ניר מן, "חזיז ורעם בעורף האויב", **הארץ**, 22 במאי 2009.

121 אוריאל בכרך, **כוח הידע: פרקים בתולדות חיל המדע**, תל-אביב: נ.ד.ת. מדיה, 2009, עמ' 131-132.

122 אלבק, **חול וחגור**, עמ' 226-230.

123 שפיר, **מלחמת יום הכיפורים: מבט שונה**, עמ' 342.

124 אלבק, **חול וחגור**, עמ' 230-232.

125 מפקדת מרחב עורפי-רפידים-אג"מ, **"דוח מבצע סריקה" - דו"ח חיפוש ואיסוף מלחמת יום הכיפורים אזור התעלה**, 31 במרס 1974, עמ' 5.

להסתגל לתנאי החום בסיני - שכן מתוך כ-180 חללים שנמצאו במהלך מבצע הסריקה, כלבים איתרו לפחות כ-100. חשיבות ההסתייעות בכלבים הייתה טמונה גם, בין היתר, בכך שהם סיפקו אינדיקציה על הימצאות או אי הימצאות חללים בשטח, דבר שייעל את הסריקות וחסך זמן רב.¹²⁶

ההסכם עם המצרים לאפשר את כניסת חוליות האיתור לשטחים ממערב לתעלת סואץ היה בתוקף עד 5 במרץ 1974, תאריך גמר ביצוע הסכם הפרדת הכוחות. בשטחים ממזרח לתעלה הורשו הצוותים לעבוד עד יולי 1974. בסוף מרץ כבר השתחררו משירות מילואים מרבית חוקרי מצ"ח וחזרו לשירות מילואים ביחידתם. במא"ן נותרו רק חמישה חוקרים שהמשיכו לעבוד עם צוותי בן אלקנה והרבנות הצבאית, והם גם אלו שסיכמו את תיקי האירוע. גם לאחר תום הסריקות ביולי 1974 נותרו עוד נקודות רבות שלא נסרקו. עם תום הסריקות בסיני ב-1974 טופלו מרבית התיקים של המרכז לאיתור נעדרים, ובסך הכול נמצאו 130 נעדרים מכוחות היבשה. 39 נעדרים לא אותרו: שישה אנשי צוות אוויר, שני אנשי חיל הים והיתר מכוחות היבשה.¹²⁷

ב-2 ביולי 1974 הסתיים פרק שירות המילואים הרצוף שנמשך מסוף המלחמה. אחרוני "צוות בן אלקנה" השתחררו, כמו חוקרי מא"ן. עם זאת הצוות הבכיר במא"ן המשיך בסיכום תהליך העבודה והפקת הלקחים. אנשי חוליות השטח נקראו לימי מילואים בודדים לפי הצורך, לצורך סיכום תיקים, סיוע בגמר תהליכי הזיהוי ולשם הכנת תיקי הנעדרים שלא נמצאו, למקרה שיזדקקו להם בעתיד. לאחר סיום כתיבת סיכום העבודה באוקטובר 1974 הוסיף מא"ן להתקיים במתכונת מצומצמת של סגל בסדיר, ולבסוף הוא התפרק בתחילת 1975, ונותר רק שלד במילואים, שכלל את יעקב הראל כראש מא"ן, שלומית כרמי כסגניתו ומספר אנשי מילואים נוספים. לא נותר איש לטיפול בשימור החומר שנאסף במהלך העבודה ובארגונו כארכיון, כמו לשימור המוכנות למקרה של לחימה ולנעדרים חדשים.¹²⁸

מלבד שרידי הגופות שאותרו בסריקות, החזירו המצרים ארונות של חללי צה"ל במספר פעימות. חלק מהארונות סווגו על ידי המצרים לפי המיקום

126 שם, עמ' 14.

127 יחידה לאיתור נעדרים (צוותי בן אלקנה), **חוזר מס' 1**, 9 ביולי 1974, עמ' 2.

128 פארן, **איתור נעדרים בצה"ל**, עמ' 185.

הגאוגרפי שממנו לוקטו השרידים. לעיתים קרובות התגלו בכל ארון שרידים ממספר חללי צה"ל, לעיתים התגלו שרידי חללים מצרים ולעיתים אף שרידי בעלי חיים.¹²⁹ למשל, ב-1974 הוחזרו 39 ארונות, ומתוכם זהו 25 חללי צה"ל; דוגמא נוספת - שרידיהם של חללי מוצב המזח פוזרו על פני 11 ארונות.¹³⁰ זיהוי השרידים בארונות היה מורכב פי כמה מזיהוי הגופות שנמצאו בסריקות. הזמן שנקף עשה את שלו, וככל שההחזרה הייתה מאוחרת יותר, כך אתגר הזיהוי היה גדול יותר. למשל, ביולי 1977 הודיע דובר הצבא המצרי שבמסגרת העבודות להרחבת תעלת סואץ נמצאו שרידים של חללי צה"ל. 19 הארונות שהוחזרו ב-19 ביולי 1977 הכילו עצמות וחלקי מדים, אולם הרבנות העלתה חרס בידה בזיהוי השרידים.¹³¹ השרידים שלא זהו נטמנו בהר הרצל בחלקת נעדרי מלחמת יום הכיפורים.¹³²

מאמצי משפחות הנעדרים לאיתורם במהלך המלחמה

חוסר אונים הוא התיאור ההולם ביותר את התחושה הראשונית של משפחות הנעדרים במלחמת יום הכיפורים. מעידה על כך ליאורה קבלסקי, אשת הנעדר ד"ר לואי קבלסקי, רופא מוצב החרמון שתחילה נחשב נעדר עד שמידע רשמי אישר כי נפל בשבי הסורי:

שבוע שלם מאז תחילת המלחמה, לא יכולתי עוד לשאת את ההמתנה העקרה לידיעות מלואי וביקשתי מידיד שייקח אותי אל מטה הצבא בעיר הסמוכה ביותר. המקום געש מהורים ורעיות אשר ביקשו נואשות ידיעות מבניהם ובעליהן החיילים, והצעקות והצווחות היו פרי פחד מטורף בליבו של כל אחד לשלום אהוביהם.¹³³

תחושת אי הוודאות וחוסר האונים נבעה גם מכך שבראשית הקרבות אוישו המעוזים והמוצבים בדרום על ידי לוחמים שביצעו תעסוקה מבצעית כחודש ימים:

129 ריאיון עם הרצל כהן, 7 בפברואר 2023.

130 ריאיון עם יואב סטולר, 20 בפברואר 2023.

131 ריאיון עם ינקיל רוזנפלד, 30 במרץ 2023.

132 עמוס הראל, "אחרי 42 שנה, דו"ח פנימי חושף: גופות צוות טנק שנעדר בסיני הוחזרו לישראל ב-77' והמשפחות לא ידעו", **הארץ**, 22 בספטמבר 2015.

133 כפי שצוטט ב: פריימרק, **חברה, מדיניות ותרבות**, עמ' 119.

ההורים והמשפחות ידעו את מספרי הטלפון, איך ולאן להתקשר וזו הייתה חלק משגרת חייהם. תוך כדי הקרב ניסו בני המשפחות להתקשר אל יקיריהם בניסיון נואש לדעת מה עלה בגורלם. למרכזייה הגיעו שיחות רבות של הורים מודאגים או של רעיות או של ילדים שביקשו שיקשרו אותם עם המוצב.¹³⁴

בדיון ראשי אגפי המטה הכללי שהתקיים ב-10 באוקטובר 1973, הורה הרמטכ"ל להציב שמירה הדוקה על בתי הקברות הארעיים שהוקמו בעפולה, במשמר הנגב ובקרית שאול, כדי למנוע פלישה של אימהות חרדות, שלא שמעו דבר מבניהן.¹³⁵

הלחץ הכבד של משפחות הנעדרים הוביל לפתיחת מרכז איתור נעדרים ב-23 באוקטובר 1973 במרתף ברחוב אבן גבירול 68 בתל אביב. במרכז שהפעילו אותו קציני כוח אדם מהמטה הכללי, נפתחו עמדות למידע ולתשאול, אך עיקר פרסומו בא לו בעקבות עשרות תמונות מוגדלות של שבויי צה"ל שפורסמו בעיתונות ובטלוויזיה במצרים, בסוריה ובירדן. התמונות הודבקו על קירות המרתף והועמדו לרשות משפחות הנעדרים, כדי שיזהו את יקיריהן. כמו כן הוקרן סרטון קצר של השבויים בסוריה. השבויים בצילומים מוספרו, והמשפחות ניסו בכל דרך לזהותם. עיקר הקשיים נבעו מאיכותם הירודה של חלק ניכר מהתצלומים, שהקשו על פענוח דיוקני השבויים (במקרים מסוימים רבו משפחות ביניהן על תמונתו של שבוי). בתחילה אסרה הצנזורה את פרסום התמונות בישראל, כדי שלא לפגוע במורל האומה. בשלושת ימי הפעילות הראשונים זהו בוודאות כ-50 לוחמים. רובם נשבו במצרים, והיתר היו חיילי מוצב החרמון שנפלו בשבי הסורי. המרכז ננעל לאחר שבויי צה"ל חזרו מן השבי במצרים ובסוריה.¹³⁶

ב-20 בנובמבר שיגר מאיר שמגר, היועץ המשפטי לממשלה דאז, מכתב להראל, ובו הוא יידע אותן על תלונות שנתקבלו אצלו מצד משפחות נעדרים. המשפחות טענו כי חסרה להן כתובת מרכזית אחת לטיפול בענייניהן, וכי הדבר מקשה על אלה ביניהן שאמצעיהן מוגבלים. עוד נטען כי לא נעשית פעולה יזומה מספקת לאיסוף תמונות שפורסמו בחו"ל, כי החומר שמגיע

134 ש.ם.

135 גולן, **מלחמה ביום הכיפורים**, עמ' 622.

136 "איתור נעדרים, מרכז", מתוך: איתן הבר וזאב שיף (עורכים), **לקסיקון מלחמת יום הכיפורים**, עמ' 47.

איננו מרוכז ומקוטלג, כי אין קשרים יזומים עם הצלמים, אשר צילומיהם פורסמו בעיתונות חוץ, ועוד כיוצא באלה. כן הועלתה התהייה האם נעשים תחקירים על מנת לרכז בכתובת מרכזית אחת את כל המידע שניתן לשאוב מן החברים שחזרו מן הקרב, לרבות אלה שחזרו מן השבי.¹³⁷

בשתי הגזרות, הצפונית והדרומית, היו משפחות שיצאו לחפש את בניהן באופן עצמאי. חלקן קיבלו אישורים מצה"ל, וחלקן עשו זאת באופן בלתי רשמי. בלטו בפעילות זו קציני צה"ל שאיבדו בני משפחה, או משפחות שהיו להן קשרים טובים עם מפקדים בכירים. אלוף שפיר קבל על כך בישיבת חוץ וביטחון ב-20 בנובמבר 1973:

לעם הזה שיושב כאן יש מידע מהיר והוא יודע לרוץ ולהגיע למקומות שונים, הוא יודע לחפש את המפקדים ולבחון את הדברים בעצמו, לעיתים במהירות רבה יותר מאשר כל מערכת מסודרת. אב מודאג עולה על מכונית ונוסע לסיני, מתחיל לשאול ולבדוק, ומגיע למקום.¹³⁸

העיד אב של נעדר:

מייד לאחר הפסקת האש ירדתי לסיני. ברפידים פגשתי באביו של חייל אחר, שגם הוא חיפש את הבן. נסענו ביחד. נסענו בטרמפים מיחידה אחת לשנייה ושאלנו על הבנים [...] יום אחד נסענו באוטובוס לכיוון נמל עדבייה. האב שנסע איתי שאל חייל שישב באוטובוס אם במקרה ראה את בנו. החייל הסתכל על האב לובש המדים, נקב בשם הבן ואמר כבדרך אגב: 'זה! נהרג כבר ביום השני של המלחמה'. האב התעלף.¹³⁹

נאוה אגמון, בתו של שלמה בן אלקנה, סיפרה שבעוד אביה אמון על הובלת מאמצי האיתור ברמה הלאומית, הייתה משפחתה מודאגת ביחס לגורלו של הבן אורן שממנו לא שמעו דבר במשך שלושה שבועות. מפקד היחידה שבה שירתה באותה העת, העמיד לרשותה רכב ונהג וכך, באמצע המלחמה, היא ירדה לסיני כדי לברר מה עלה בגורלו של אחיה ששירת בהנדסה ימית.

137 מאיר שמגר אל אל"ם י. הראל, "הנדון: איתור נעדרים", 20 בנובמבר 1973 (א"צ 1977-192-115).

138 כפי שצוטט אצל: פריימרק, חברה, מדיניות ותרבות, עמ' 158.

139 הבר, "בעקבות הנעדרים", עמ' 4.

נאווה שיערה שהוא עתיד להימצא שם לאור העובדה שזכרה כי נהג להתאמן בקישון על תרחיש של צליחת התעלה. לאחר שהסתובבה יום שלם בסיני, מצאה נאווה את אחיה, שהיה מחופר קרוב לתעלה יחד עם חבריו ליחידה שחיכו לפקודה לחצות את התעלה.¹⁴⁰

גם הרצל כהן, חוקר אית"ן, העיד על פעולות האיתור העצמאיות של המשפחות: פעמים רבות, כאשר החוקרים הגיעו אל עדי ראייה, נתחוו להם שמשפחת הנעדר כבר הגיעה אליהם קודם. מלבד משפחות הנעדרים, גם גופים, דוגמת תנועת הקיבוצים ותנועת המושבים, ניהלו חקירות איתור מטעם עצמם. לטענת הרצל לעיתים חקירות המשפחה הניבו מידע שהחקירות מטעם הצבא לא הצליחו להניב, בשל העובדה שרבים מהחיילים שחבריהם ליחידה נעדרו, חשו אחריות גדולה לשתף את המשפחה, יותר מאשר לשתף גורם פורמלי.¹⁴¹ ואכן פעמים רבות הסתייע המרכז לאיתור נעדרים גם במידע שאספו בני המשפחות תוך כדי חקירות פרטיות משלהן: "בדקנו כל פירור של מידע שקיבלנו מהמשפחות, מחיילים וממפקדים", טען אל"ם הראל, "בדקנו פירווי מידע בלתי הגיוניים לחלוטין, ובלבד שלא יאמרו שפסחנו על דבר מה".¹⁴² מנגד היו מקרים שבהם הורים שהתעקשו כי בנם בחיים ויצאו לחפש אותו ברחבי סיני, למרות שנציגי אכ"א כבר בישרו להם את הבשורה המרה כי בנם נהרג.¹⁴³

בניגוד למלחמות העבר חלק ממשפחות השבויים והנעדרים התאגדו והחלו לפעול הן מול הממשלה והן מול דעת הקהל הבין-לאומית. תחילה הוקם ועד פעולה, ומטרתו הייתה להפעיל לחץ הן על ממשלת ישראל והן בעולם, על מנת שישראל תקבל לידיה את רשמית השבויים הישראלים. ועד זה פעל בחסות ארגון אמנסטי.¹⁴⁴ בדצמבר 1973, כחודש לאחר חזרתם של השבויים ממצרים, התפצל הוועד לשני ועדים בשל חילוקי דעות בין הורי הנעדרים במצרים להורי הנעדרים בסוריה: ועד משפחות הנעדרים בחזית סיני ומצרים, שפעל תקופה קצרה בלבד וועד הורי שבויי ונעדרי

140 ריאיון עם נאווה אגמון-בן אלקנה, 19 באפריל 2023.

141 ריאיון עם הרצל כהן, 7 בפברואר 2023.

142 הבר, "בעקבות הנעדרים", עמ' 4.

143 פריימרק, חברה, מדיניות ותרות, עמ' 205.

144 יונה חסון-רוכלין, הורות לחיילים בישראל כמשאב פוליטי, חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2006, החוג למדע המדינה, לימודי דמוקרטיה בין תחומיים, עמ' 52.

סוריה, שפעל במשך שמונה חודשים כגוף ממוסד ומתועד. מטרת הוועדים הייתה לסייע בקידום החקירות על אודות הנעדרים, לספק ערוץ עדכון למשפחות ולעמוד לרשותן בכל שאלה. הוועדים פעלו בתיאום עם צה"ל וזכו לתמיכתו - לכל ועד הוקצה משרד במחנה מטכ"ל, והועמד לרשותם קצין קישור מטעם מטכ"ל-אכ"א. לרשות הוועדים הועמדו גם אמצעים משרדיים ותקציבי למימון פעולותיהם.¹⁴⁵ ועד הורי שבויי ונעדרי סוריה נרשם כ"אגודת משפחות הנעדרים והשבויים בסוריה" אצל רשם העמותות ב-5 בדצמבר 1973, ומטרותיו היו "לפעול לשחרור השבויים מסוריה", "לפעול לבירור מוקדם של גורל הנעדרים בחזית הסורית" ו"לסייע חומרית ורוחנית למשפחות הנעדרים והשבויים".¹⁴⁶ על רקע פעולות אלה של משפחות נעדרים החלו להישמע קבילות על כך ששכבת "בעלי הזכויות" מבין ההורים נוסעת בעצמה לקווים, מתחקרת, עומדת בקשר עם מפקדים ויודעת על גורל הבנים, ואילו שכבת המקופחים, בהיעדר אמצעים והיעדר היכרויות, יושבת בבית ומקופחת בנושא זה.¹⁴⁷

משפחות הנעדרים לא הסתפקו בפנייה לגורמים ישראליים, אלא הן פנו גם לגורמים זרים בחו"ל באופן ישיר ולעיתים גם עצמאי. נציגות הצלב האדום בז'נבה דיווחה למשרד החוץ שקיבלה פניות מ-57 קרובי נעדרים. אם היה בידיה מידע, הוא הועבר לנציגות הצלב האדום בארץ שהעבירה את המידע למשפחות. נציגות הצלב האדום בז'נבה אף קיבלה פניות מישראלים השוהים בחו"ל, שהיו להם קרובי משפחה בארץ, שגויסו למלחמה ושנותק עימם הקשר.¹⁴⁸ כמו כן נפגשו חברי ועד משפחות הנעדרים בחזית סיני ומצרים עם הנרי קיסינג'ר, ויש הטוענים בצה"ל כי חידוש החיפושים אחר הנעדרים במצרים התאפשר הודות ללחץ שהפעילו חברי ועד זה.¹⁴⁹

145 לשכת ראש אכ"א, "הנעדרים בצה"ל - דו"ח מצב", 30 בנובמבר 1973 (א"צ 115/192/1977), עמ' 3; ועד משפחות הנעדרים בחזית סיני ובמצרים אל עורכי העיתונים, 2 בדצמבר 1973 (א"צ 115/192/1977).

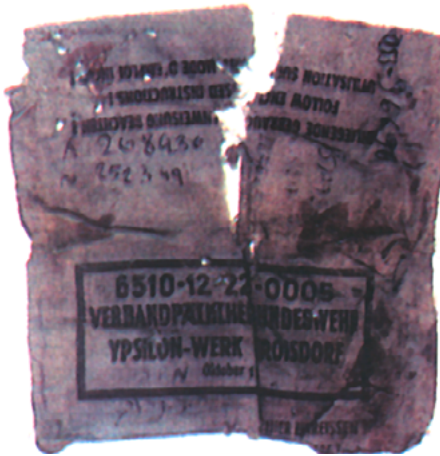
146 יונה חסון-רוכלין, הורות לחיילים בישראל כמשאב פוליטי. עמ' 52, 68.

147 שלומית הראבן להרצל שפיר, 20 בנובמבר 1973 (א"צ 115/192/1977).

148 פריימרק, חברה, מדיניות ותרבות, עמ' 122.

149 הבר, "בעקבות הנעדרים", עמ' 4.

לקחי מלחמת יום הכיפורים בהקשר לאיתור נעדרים

עטיפת התחבושת אישית של ניסנהויז עם שמו וכתובתו שנתגלתה בחפירה (צלם: ד"ר חיים רובינשטיין; באדיבות הצלם).

בין הלקחים הבולטים של מלחמת יום הכיפורים בהקשרי איתור נעדרים היו: סימון מספרי מטוסים במקומות קבועים ובולטים בגוף המטוס באופן שיאפשר זיהוי גם לאחר התרסקות ושריפה; סימון שם הטייס באופן בלתי מחיק על הקסדה; הוספת דיסקית עם שם הטייס בחגורת המילוט שלו; הוספת דיסקיות זיהוי בנעליים;¹⁵⁰ חובת מילוי השיבוץ הקרבי (שבצ"ק); ריתוך מספרי זיהוי על גבי הטנקים;¹⁵¹ לקיחת טביעות אצבעות וצילומי שיניים פנורמיים למתגייסים ליחידות לוחמות.¹⁵²

תוצאות מלחמת יום הכיפורים גם המחישו כי בדיקת האירועים השונים צריכה להיעשות בפרמטרים רבים נוספים, אם באמצעות הרחבה בתוכן ובפרטי העדויות, ואם באמצעות שימוש בעזרים שבהם משתמש צה"ל, כמו תצלומי אוויר ומפות טופוגרפיות, בניית סדר הכוחות והרכבם, שחזורי קרבות שנערכו על ידי המחלקה להיסטוריה, שימוש ביומן החטיבות והאוגדות ועוד.¹⁵³

בהצעתו המפורטת להקמת היחידה נתן בן אלקנה את דעתו על המורכבות הנפשית הכרוכה בעבודת האיתור ופינוי הנפגעים והמליץ בהצעתו לבצע מחקרי עמדות בעזרת סוציולוגים ופסיכולוגים בקרב לוחמים ומפקדים, כדי לבדוק את רמת המודעות והנכונות לחילוץ נפגעים ולפינוי חללים, לבחון את החומר שנאסף בסוגיית ההלם שנגרם ללוחמים ולמפקדים בקרבות הראשונים של מלחמת יום הכיפורים, ולהפיק ממנו לקחים לעתיד.¹⁵⁴

150 **דין מטכ"ל**, 28 באוקטובר 1973 (א"צ 1988-506-200).

151 אית"ן 5701 גף אג"מ – הדרכה, כנף 15, חיל האוויר, "תו"ל יחידות אית"ן 5701", אפריל 1996, עמ' 3.

152 איל אלעד, שי גורן ונעם פרוטר, "מערך הזיהוי הדנטלי בצה"ל", מערכות, 432, עמ' 58-65.

153 לשכת ראש אכ"א, "הנדון: היחידה לאיתור נעדרים", 17 בדצמבר 1974 (א"צ 203/1210/1981).

154 **ריאיון עם נאוה אגמון-בן אלקנה**, 19 באפריל 2023.

לקח בולט נוסף מהפעילות לאיתור נעדרים במהלך מלחמת יום הכיפורים היה שאחד הגורמים המשמעותיים ביותר להצלחת איתור נעדר הוא הכרת השטח. ככל שקצין אית"ן הכיר את השטח טוב יותר, כך ניתן היה להגיע לחקירת עדים מדויקת יותר, שהובילה לתא שטח שבו היה הסיכוי הגדול ביותר למצוא את הנעדר. לכן באימוני היחידה הושם הדגש על לימוד השטח, הכרתו, חיבור בין תצלומי אוויר לבין השטח והתמצאות בו על פי מפות ותצלומי אוויר. רוב האימונים התנהלו בסיני כי שם היו מרחבים לביצוע ניווטים. האימונים היו ארוכים יחסית ונמשכו בין עשרה ימים לשבועיים שבהם ניווטו, תחקרו, סרקו ואיתרו על פי תרחישים שהוכנו מבעוד מועד. בחלק מהאימונים השתתפו אנשי היחידה בתרגילים של חיל-האוויר, בתרגילי חטיבה, בתרגילי אוגדה ואפילו בתרגילי גייסות ופיקודים. המטרה הייתה להטמיע את נושא הטיפול בנעדרים ביחידות צה"ל באמצעות דימוי מצבים שחייבו את המפקדים להתמודד עם הסוגיה. האימונים נועדו להכין את היחידה למלחמה הבאה, אולם גם בשגרה היו נעדרים, וביחידה התנהל ויכוח פנימי חריף בסוגיית הפעלת היחידה בשגרה.¹⁵⁵ לטענת פרופ' יוסי בן-ארצי, ששימש סגן ראש המערך לאיתור נעדרים בשנים 1992-2009, תפיסת ההפעלה של אית"ן בתקופת שירותו במערך התעצבה במידה רבה לאורם של לקחי יום הכיפורים.¹⁵⁶

המאמצים לאיתור נעדרים מלחמת יום הכיפורים לאחר הסכם השלום עם מצרים (1979)

לאחר חתימת הסכם השלום עם מצרים במרץ 1979 שבו הוכנס סעיף העוסק בסיוע של המצרים לאתר את נעדרי צה"ל, שנותרו על אדמת מצרים, התאפשר המשך עבודת האיתור, ומרכז איתור נעדרים של אכ"א נפתח מחדש. על רקע הצורך לעדכן את התיקים בטרם יוצגו בפני המצרים, קיבל יעקב הראל מינוי קבע כראש מא"ן במילואים, ושלומית כרמי מונתה כראש הענף בסדיר.¹⁵⁷ כמו כן גויסו אנשי יחידת אית"ן מדי פעם למילואים על ידי מא"ן כדי להכין את התיקים לעבודה מול המצרים, וגם הופעלו על

155 "אית"ן – 30 שנה", עמ' 21-22.

156 ריאיון עם פרופ' יוסי בן-ארצי, 3 במאי 2023.

157 פארן, סיפורן של היחידות לאיתור נעדרים בצה"ל, עמ' 185, 197.

ידי מא"ן, שקבע את סדרי העדיפויות בעבודה מול מצרים.¹⁵⁸ אל"ם יבנה, מפקד היחידה באותה העת, טען: "מאותו רגע אירעו דברים מעניינים, הרגשנו שניתנה הוראה מצרית מגבוה לדרגים הנמוכים - פתאום התחילו "להיזכר", פתאום נפתחו ברזים והתחלנו להרגיש ברצון כן מצידם לשיתוף פעולה, למרות שהם עצמם לא הבינו כל כך מה יש לנו לחפש שם".¹⁵⁹

לפי הרצל כהן חתימת הסכם השלום עם מצרים הניעה זרם של משלחות איתור למצרים,¹⁶⁰ ושיתוף הפעולה עם מצרים גבר באופן שבא לידי ביטוי הן בהספקת מידע והן בסיועם לסריקות שהתחדשו. שלישו של סאדאת ליווה בכל פעם את המשלחות הישראליות שהגיעו למצרים.¹⁶¹ למעשה בין ספטמבר 1979 לאפריל 1982 התקיימו 18 מפגשים, ומרביתם התקיימו במצרים. אחת לשנה התקיימו מפגשים עם המצרים גם במלון בתל אביב. חיים רובינשטיין מעיד על התנהלות הדברים:

הנוהל היה שאנחנו עובדים בעורף על התיקים, מכינים בקשות על כל אירוע ואירוע ואז נוסעים למצרים. הבקשות הוגשו מראש דרך היחידה לקישור כוחות זרים. כשהמצרים נתנו את אישורם הגענו למצרים, וברוב המקרים היינו מראיינים עדים. לרוב זה נעשה בקהיר אבל היו גם פעמים שנסענו לאלכסנדריה ולפורט סעיד [...]. היו תקופות בהן היינו נוסעים גם חמש פעמים בשנה והיו שנים בהן לא נסענו בכלל.

הרכב המשלחת, לטענת רובינשטיין, היה קבוע: ראש המשלחת (אית"ן), נציג היחידה לקישור כוחות זרים (אמ"ן), קצין מנהלה ולעיתים היה מצטרף גם נציג חיל-האוויר.¹⁶² דן בהט, מראשוני צוותי בן אלקנה שנסע במסגרת משלחות אית"ן רבות למצרים ואף עמד בראשן, נימק את הרכבן המצומצם של המשלחות: "אסור היה לסרב [...] כשידענו שיש סיכוי להגיע לגופות, לפתוח קבר, הייתה מתלווה גם חוליה של הרבנות הצבאית".¹⁶³ לאחר כל

158 שם, עמ' 211.

159 סלע וחזן, "היחידה לאיתור נעדריים - אית"ן 5701", עמ' 16.

160 ריאיון עם הרצל כהן, 7 בפברואר 2023.

161 ריאיון עם נתן ענבר, 29 במרץ 2023.

162 ריאיון עם ד"ר חיים רובינשטיין, 20 באפריל 2023.

163 ריאיון עם פרופ' דן בהט, 1 באפריל 2023.

מפגש היה מועבר דיווח על תוכנו לראש אכ"א ולראש מחלקת שו"נ (שבויים ונעדרים) באמ"ן.¹⁶⁴

כחודש לפני תחילת מבצע "שלום הגליל" אותרה גופתו של יונתן אופיר ז"ל, טייס חיל-האוויר שנפל באזור הדלתא במצרים במלחמת יום הכיפורים, ושנחשב עד אז כנעדר.¹⁶⁵ איתור גופתו של אופיר ז"ל התאפשר הודות לערנותה של סא"ל שלומית כרמי, ראש המרכז לאיתור נעדרים, שבעת סיור בבית הקברות במנצורה יחד עם דן בהט שמה לב לכתובת "קבורת אויב" על אחת המצבות. הקבר נפתח ושם נמצאו שרידיו של אופיר ז"ל.¹⁶⁶ ב-18 במאי 1982 הובאו עצמותיו לישראל.¹⁶⁷

בתקופה זו מוזיאונים ואנדרטאות להנצחת "מלחמת אוקטובר", כפי שמכונה מלחמת יום הכיפורים על ידי המצרים, גם הפכו למקורות מידע בעבור המשלחות לאיתור נעדרים. טנקים ישראליים שנפלו שלל בידי המצרים, ניצבו במוזיאון הצבאי המרכזי בקהיר - ה"פנורמה של מלחמת אוקטובר" - ובמוזיאון בפורט סעיד. מייד לאחר המלחמה התקיימה תערוכה בקהיר שבה הוצגו טנקי שלל ישראליים. תצלומים מהתערוכה הגיעו לידי חוקרי אית"ן ונותחו, כדי לנסות ולהבין מה עלם בגורלם של נעדרי שריון. חיים רובינשטיין מציין:

המצרים הפכו את אחד התעוזים מול איסמעיליה למוזיאון ומבחינתנו זה היה מקור מידע כי היה אפשר לראות אלו יחידות פעלו שם [...] יש אנדרטה מדרום לאיסמעיליה שבה מחלקה בראשות ישראל דגן ז"ל נתקלה בקומנדו מצרי (זה היה הכוח הקדמי ביותר של צה"ל שהגיע לדרום איסמעיליה). שלושה טנקים של המחלקה שלו הפכו לאנדרטה. המתורגמן המצרי סיפר לנו מי היה הגדוד המצרי שלחם שם והגשנו בקשה לפגוש את קציני הגדוד.¹⁶⁸

164 ריאיון עם פרופ' חיים רובינשטיין, 20 באפריל 2023.

165 לויאב, "בחיפוש אחר נעדרים", עמ' 28.

166 ריאיון עם פרופ' דן בהט, 1 באפריל 2023.

167 סלע וחזן, "היחידה לאיתור נעדרים - אית"ן 5701", עמ' 7.

168 ריאיון עם ד"ר חיים רובינשטיין, 20 באפריל 2023.

בעקבות מבצע "שלום הגליל" חלה התקררות ביחסים עם המצרים, וחלון ההזדמנויות נסגר למשך יותר מעשור.¹⁶⁹ ב-1994 קיים הנשיא עזר ויצמן ביקור רשמי ראשון במצרים, ובמסיבת עיתונאים משותפת יחד עם חוסני מובארכ, נשיא מצרים דאז. הנשיא המצרי הצהיר על מחויבותו לסיוע לישראל במאמצי האיתור של נעדריה במצרים. שמעון חפץ, מזכירו הצבאי של ויצמן, היה מעביר את בקשות אית"ן ישירות לטנטאווי, שר ההגנה המצרי, שהיה מנחה את יחידת הקישור המצרית לכוחות הזרים להמשך תיאום עם יחידת הקישור הישראלית לכוחות הזרים.¹⁷⁰ אופן עבודה זה נמשך עד עצם היום הזה, ובשנים האחרונות אף גברה משמעותית תדירות הביקורים במצרים בתקווה לאתר מסמכים ועדים חדשים שיוכלו לשפוך אור על מקום קבורתם של נעדרי צה"ל במצרים שטרם אותרו.¹⁷¹

ארגון מערך אית"ן לאחר מלחמת יום הכיפורים

בין מלחמת יום הכיפורים לבין מבצע "שלום הגליל" חלחלה באית"ן 5701 ההבנה בדבר הצורך בהצבה קדמית של מאתרי הנעדרים, כדי לפעול מהר ככל האפשר במקרה של נעדריים בקרב, ובכך למקסם את הסיכוי לאיתורם. בתחילה הוקמו ביחידה צוותים מרחביים בהתאם לפיקודי צה"ל: צפון, מרכז, דרום וסיני.¹⁷² הצוותים הועברו למשל"קים (מרכזי שליטה קדמיים). כל צוות כלל מפקדת צוות ומספר חוליות חקירה, שכללו כל אחת אנשי מקצוע ייעודיים, כגון מכונאי, חובש, דובר ערבית, וציוד המאפשרים עצמאות מרבית. כל חוליה כללה ארבעה קציני איתור. סמוך לפרוץ מבצע "שלום הגליל" הוחלט כי מפקדת הצוות תופעל במשל"ק, ואילו החוליות תפעלנה במפקדות האוגדות הפרוסות, כדי שהחוליות תהיינה קרובות לאירועים.¹⁷³

אל"ם צחי יבנה, שמונה להחליף את בן אלקנה בפיקוד על היחידה, העיד על השינוי שחל באופן הפעולה של היחידה בתקופה זו:

169 ש.ס.

170 ריאיון עם תא"ל (במיל') שמעון חפץ, 11 במאי 2023.

171 ריאיון עם אלוף (במיל') יעקב עמידרור, 3 במאי 2023.

172 ריאיון עם יואב שגיא, 24 באפריל 2023; ריאיון עם פרופ' יוסי בן-ארצי, 3 במאי 2023.

173 אית"ן 5701 גף אג"מ - הדרכה, כנף 15, חיל האוויר, "תו"ל יחידות אית"ן 5701", אפריל 1996, עמ' 3.

אחד הלקחים החשובים שלנו ממלחמת יום הכיפורים [...] המיידיות של הטיפול מייד עם קבלת ההודעה על נעדר יכולה לשנות את כל התמונה. במקום לשבת ולחכות לרשימות נעדרים, רציתי שמייד בהתחלה יישב צוות שלי בפיקוד בנקודת שליטה קדמית, ושראש הצוות הזה ישלח - בתיאום איתי - חוליות לכל מפקדות האוגדות שבהן יושבים נציגים מחיל־האוויר, מהשריון, מההתותחנים וכו' [...]. הכוונה הייתה שאם אנשים שלי יישבו קדימה, הם יצליחו להשפיע על נציגי החילות במפקדות הקדמיות לדווח להם מיידית [...] על כל אירוע שקשור בנו, כלומר, באפשרות של נעדרים. וכשהאנשים שלי יושבים קדימה, יש באפשרותם לתחקר פצועים או עדי ראיה אחרים מייד שם, בשטח, ולא לחכות עד שיעברו שבועיים וכולם ישכחו מה ראו ומתי ואיך. הצוות הקדמי עובד בשיתוף פעולה עם החוליה הגדולה, העורפית, היושבת מאחור, מקבלת מידע או הוראות ופועלת בהתאם. כך בדיוק עבדנו ב"שלום הגליל".¹⁷⁴

חרף תובנה זו מבצע "שלום הגליל" הדגים את הקושי של חוליות אית"ן לחבור למפקדות האוגדה, כדי לסייע לכוחות הלוחמים באיתור נעדרים. לפיכך הומלץ על הקמת גוף שיעסוק באיתור נעדרים ברמת האוגדה. בסופו של דבר, על פי מידת העניין והשכנוע של המפקד, ללא תקנים, החלו לקום באוגדות עצמן חוליות לאיתור נעדרים (הראשונה הייתה בפיקוד הדרום). חוליות אלו היו כפופת ישירות לקצין השלישות האוגדתי, אולם הן הונחו מקצועית על ידי מא"ן.¹⁷⁵

היחידה אורגנה מחדש ביולי 1983 כיחידת ממילואים עם גרעין סדיר מצומצם.¹⁷⁶ במהלך 1990 הוחלט באכ"א על הקמת מערך איתור נעדרים צה"לי במסגרת אכ"א ובמערך השדה - החילות, הפיקודים והאוגדות. למערך הוכפף גם המרכז לאיתור נעדרים וגם ענף אית"ן, שהוא למעשה הגוף הסדיר של המערך האחראי לזמן בשעת חירום את אנשי המילואים של המרכז לאיתור נעדרים ובמערך השדה, ובמסגרתו גם פועלים אזרחים

174 לויאב, "בחיפוש אחר נעדרים", עמ' 27-28.

175 אית"ן 5701-גף אג"מ - הדרכה - כנף 15 - חיל האוויר, "תוו"ל יחידות אית"ן 5701", אפריל 1996, עמ' 4.

176 מפקדת חיל האוויר-ראש המטה-מחלקת תוא"ר-ענף ארגון, "פקודת ארגון מס' 011.11.05.701 ליחידת אית"ן 5701", 14 בפברואר 1999 (א"צ 111/1316/2002), עמ' 1.

עובדי צה"ל לקידום תיקי חקירה ממלחמות העבר. הענף אף אמון על ריכוז המשלחות למצרים.¹⁷⁷ בעקבות ייסוד המערך קבע מפקד חיל-האוויר כי יחידת אית"ן 5701 תטפל באיתור נעדרי זרוע האוויר בלבד ותתרכז בעיקר בנעדרי צוות אוויר.¹⁷⁸ ב-4 באוגוסט 1998 הוחלט להכפיף את אית"ן 5701 ל-669.¹⁷⁹ ב-28 באפריל 2004 הוחלט בחיל-האוויר לסגור את יחידת אית"ן 5701, ואת תפקידה ימלאו יחידה 669 וענף חקירת תאונות במב"א בחלוקה למשימות.¹⁸⁰ לאחר סגירת אית"ן 5701 עברו חלק מחוקרי היחידה לענף אית"ן.¹⁸¹

התמשכות המאמצים לאיתור נעדרי מלחמת יום הכיפורים - משימה שאינה גמורה

להלן מקרה מבחן לתיק חקירה שהסתיים באיתור הנעדר. המקרה ממחיש את מחויבות צה"ל לאורך השנים לסוגיית איתור הנעדרים ואת חשיבות ההתמדה, החקר השיטתי והחשיבה מחוץ לקופסא ככישורים הכרחיים לחוקר אית"ן.

"תיק ניסנהאוז" (D15) - בצוהרי 6 באוקטובר 1973 ירד גדוד 46 מבסיס חטיבה 401 בביר תמדה על הציר הגידי במטרה לסייע למעוז "ליטוף" שממנו התקבלו קריאות רבות לעזרה. תוך כדי התנועה מערבה החליף המג"ד טנק עקב תקלת חשמל, והגדוד המשיך בתנועתו לעבר "ליטוף". בינתיים הטנק ששימש טנק המג"ד עד אשר התגלתה בו תקלת החשמל, אויש מחדש על ידי המט"ק משה ניסנהאוז, הנהג נחמיה בן ציון, הטען קשר ליאון משה כהן והתותחן נדיב מרדכי (להלן: טנק ניסנהאוז). עם השלמת ההתארגנות לתזוזה גילה הצוות שהוא נותר לבד בשטח.¹⁸² לפיכך החליט

177 ריאיון עם נרי אריאלי, 4 באפריל 2023; ריאיון עם צילה נוימן, 11 במאי 2023.

178 מפקדת זרוע האוויר-ראש המטה-מחלקת תוא"ר-ענף ארגון, "הנדון: פא"ר יחידת אית"ן 5701"; להק אוויר, מחלקת מבצעים, "עדכון כשירויות יחידת אית"ן 5701", 19 באפריל 1994, סימוכין חא 5407.

179 מפקדת חיל האוויר-להק רמ"ט, "סיכום דיון - הכפפת תצ"מ למכא"מ ושרגון אית"ן", 4 באוגוסט 1998 (מנ 211-340)

180 חיל האוויר-כנף 15-לשכת המפקד, אבנט: 515-1000, סימוכין: שט-1.

181 ריאיון עם נרי אריאלי, 4 באפריל 2023; ריאיון עם פרופ' יוסי בן-ארצי, 3 במאי 2023; ריאיון עם הרצל כהן, 7 בפברואר 2023.

182 תחילה שימש הטנק כטנק מג"ד 46 אך עקב תקלה במערכת הקשר עבר המג"ד דוד שובל יחד עם קצין המבצעים אורי פונדק לטנק אחר.

הצוות לחזור על עקבותיו לתעוז "מצוה". אלא שבמקום לנוע מזרחה, הטנק נע דרומה. תוך כדי התנועה הלילית צנח הטנק במורד מדרון תלול של דיונה וגחונו שקע בחולות, כשלושה קילומטרים דרום-מזרחית למעוז "ליטוף". בתצלום אוויר מ-7 באוקטובר 1973 ניתן לראות בבירור את הטנק מחופר בחול בשיפוע ואת כוחות החי"ר המצרי הממוקמים כ-120 מטרים ממנו, מחופרים בשוחות. במהלך הלילה נפגע הטנק מטיל אר-פי-גי, ומעוצמת הפגיעה כהן ומרדכי נהרגו במקום. המט"ק ניסנהאוז נפצע. הנהג נחמיה בן ציון, שלא נפגע, יצא מתאו, חבש את ניסנהאוז שנותר על אלונקה לצד הטנק ורץ אחורנית כדי להזעיק עזרה. בן ציון הצליח לחבור לכוחות צה"ל, אולם הטנקים שנשלחו למשימת החילוץ ספגו אש מצרית כבדה, וכתוצאה ממנה נהרגו שבעה חיילים. לאור ריבוי הטנקים הפגועים בגדוד,¹⁸³ הורה מג"ד 46 לחדול מניסיונות החילוץ. באותו היום נשבה ניסנהאוז על ידי כוחות מצריים, ובנובמבר 1973 הוחזר לישראל במסגרת עסקת חילופי השבויים בין ישראל למצרים.¹⁸⁴ כהן ומרדכי נותרו בחזקת נעדרים.

החיפושים אחר השניים, כמו אחר נעדרים רבים נוספים, החלו מייד לאחר המלחמה, אולם גופותיהם לא אותרו. בתצלומי אוויר מ-27 באוקטובר 1973 ומ-25 בדצמבר 1973 עוד ניתן לראות את הטנק עומד על מכונו בשטח שנמצא בשליטתה של הארמייה השלישית. תצלומי האוויר מ-11 בינואר 1974 מראים הכנה מצרית לקראת גרירת הטנק, וב-7 בפברואר 1974 לא ניתן עוד לראות את הטנק בזירת האירוע. במסגרת מבצע סריקה שנערך בסיני בינואר-פברואר 1974, הגיעו כוחות צה"ל לאזור הטנק ב-9 בפברואר 1974. במקום נמצאו שרידים, אולם המאמצים לאתר את גופותיהם של כהן ומרדכי ז"ל העלו חרס. ב-18 בפברואר דיווחו המצרים כי הגופות נמצאות מתחת לדיונה, מה שלימים הסתבר כנכון, אבל בשעתו דיווח זה נתפס כלא מהימן. ב-20 בפברואר נמצא ליד הטנק נרתיק הפצה של גדוד 46 (רשימה שמית למקרה של גיוס חירום), ובה הופיע שמו של נדיב מרדכי.¹⁸⁵ לאחר חתימת הסכמי השלום בין ישראל ומצרים נשלח צוות של יחידת אית"ן למקום הפגיעה בטנק, אך גם הוא לא הצליח לאתר את הגופות. החיפושים התחדשו ביתר שאת ב-1994 בעקבות שיחה בין הנשיא עזר ויצמן לבין נשיא

183 בשלב זה נפגעו 77 מתוך 100 הטנקים של חטיבה 401.

184 ריאיון עם יואב טטולר, 11 במאי 2023.

185 שם.

מצרים חוסני מובארכ. באותה פגישה התחייב מובארכ להגיש לישראל את כל הסיוע שיידרש כדי לאתר את נעדרי צה"ל בחזית המצרית.¹⁸⁶

ב-1998 מונה באית"ן צוות חקירה חדש לאיתור נעדרי מצרים. במהלך החקירה המחודשת נותחו שוב כל תצלומי האוויר שבוצעו בשטח בתקופת המלחמה ולאחריה. במסגרת בחינת התצלומים בהגדלה ניכרת עלה כי בתצלום אוויר יומיים לאחר הפגיעה בטנק נראות שתי תלוליות חול בסמוך לו - תלוליות שלא נצפו בתצלום האוויר יממה קודם לכן. בתצלום האוויר מ-27 באוקטובר כבר לא נמצא זכר לאותן תלוליות, אשר ככל הנראה נקברו תחת ערמת עפר שיצר טרקטור שהקים מחפורות מגן במקום במסגרת היערכותה של הארמייה השלישית שהייתה נצורה באותה העת בידי כוחות צה"ל.¹⁸⁷

תחילת החפירות לאיתור שריד הטנק של ניסנהויז (צלם: ד"ר חיים רובינשטיין; באדיבות הצלם).

186 עמוס הראל, "גופותיהם של כהן ומרדכי נמצאו זו לצד זו, לבושות בטרבלי טנקיסט", **הארץ**, 7 בדצמבר 1999, עמ' 2.

187 שם.

חוקר אית"ן רס"ן (במיל') יואב סטולר, שהיה אמון על החקירה, מעיד על שיטות העבודה שנקט במהלך הטיפול בתיק. ראשית, לימוד תמונת הקרב בגזרה ברמה הכללית, ולאחר מכן חקירת אירוע הנעדר בראייה מבצעית עד לרמת הפרט והפרטים. לאחר שהוכן תיק המודיעין, שכלל גם תמלילי האזנה שבהם נשמעו המצרים מדווחים שהשניים נקברו לצד הטנק - הוא ניגש ללמוד את מאפייני הקבורה המצרית, כפי שבאה לידי ביטוי במהלך המלחמה, באמצעות ניתוח תצלומי אוויר של טנקים ישראלים אחרים שנפגעו במהלך המלחמה. מניתוח תצלומי האוויר נלמד כי המצרים אכן נהגו לקבור את חללי השריון של צה"ל בסמוך לטנק שבו הם נפגעו. לפיכך הוסק כי תלוליות החול שנצפו לראשונה בתצלום האוויר יומיים לאחר הפגיעה בטנק, הן למעשה הקברים של כהן ומרדכי. מטרת השלב הבא בחקירה הייתה להבין את ההשתנות הגאוגרפית של האזור מאז הפגיעה בטנק. היות שמדובר באזור מדברי, עברה הקרקע דינמיקה מהירה באמצעות משטר הרוחות שהביאה להיעלמות מהירה של סימני המלחמה. כדי להבין את תהליכי התנועה של הדיונה שאליה צנח הטנק, ננקטו בין היתר הפעולות האלה: פענוח תצ"א לאורך 26 שנים; התייעצות עם המומחים פרופ' חיים צוער ופרופ' דן בלומברג מאוניברסיטת בן-גוריון וקריאת מחקרים בנושא דיונות אורכיות בסיני. בסופו של דבר הצליח יואב לגבש מסקנה אשר לני"צ המשוער של שתי תלוליות החול.¹⁸⁸

על בסיס המידע החדש ירדה משלחת ישראלית למצרים ב-7 נובמבר 1999 לביצוע חפירות באזור שבו נראה הטנק לאחרונה. נשכרו מחפר, פועלים עם אתי חפירה ומודד ישראלי מוסמך שסימן שטח מרובע שיועד לחפירה בגודל של עשרה מטרים על עשרה מטרים. שיטת העבודה הייתה שפעילות המחפר כוונה על ידי שני אנשי המשלחת, בתחתית החפירה, וריקונה מחוץ לאזור החפירה התבצע בהשגחתם של שני אנשי משלחת נוספים. בעומק מסוים כבר נעשה שימוש באתי חפירה כדי לא לפגוע חלילה בגופות שעשויות להתגלות. בסך הכול נחפרה רצועה ברוחב של כ-12 מטרים ובאורך של 25 מטרים. במהלך חפירת רצועה זו הועלו ממצאים ששויכו לצוות ניסנהאוז, כמו פתק כביסה חתום על ידי נדיב מרדכי ז"ל, התחבושת האישית של ניסנהאוז שבה נחבש, וטופס אפסנאות חתום על ידי ליאון משה כהן ז"ל. לבסוף התגלו הגופות בעומק של כ-3.8 מטרים, כשהן טמונות זו לצד זו ועטויות עדיין בסרבלי טנקיסטים. לאחר זיהוי ודאי של הגופות במכון

188 ריאיון עם יואב סטולר, 3 במאי 2023.

לרפואה משפטית הובאו השניים בדצמבר 1999 לקבורה בישראל, 26 שנים לאחר המלחמה.¹⁸⁹

מדף של הטנק שנתגלה בחפירה (צלם: ד"ר חיים רובינשטיין; באדיבות הצלם).

סיכום

מלחמת יום הכיפורים הייתה המלחמה הראשונה לאחר מלחמת השחרור שבה לא יזם צה"ל את פתיחת המלחמה. התקפת הפתע הביאה לנסיגה משטחים שבהם שלט צה"ל קודם למלחמה, לנפגעים רבים ולאי יכולת לפנותם. במהלך המלחמה הגיע מספר הנעדרים לממדים שמדינת ישראל לא הכירה בעבר. הנסיבות הקרביות הקשות גרמו לדיווח חסר או לקוי של היחידות על חיילים פצועים, על חללים שפוננו לעורף, ועל חללים ונעדרים שנשארו בשטח. עובדות אלו הקשו על זיהוי נעדרים ועל איתורם, ומספר הנעדרים הגבוה הניב לחץ ציבורי כבד מצד המשפחות. הדבר חייב מענה מייד וחייד את הצורך בהקמת גופים ייעודיים שיסייעו בצמצום מספר הנעדרים. לפיכך אולתרה תוך כדי המלחמה יחידה לאיתור נעדרים בחיל-האוויר, שזכתה בתחילה לכינוי "צוותי בן אלקנה", ובמקביל הוקם המרכז

189 ש.ם.

לאיתור נעדרים על ידי אכ"א. צוותי בן אלקנה היו הגרעין ליחידת אית"ן 5701 שמוסדה לאחר המלחמה, ושפעלה למעשה כיחידת השטח של המרכז לאיתור נעדרים. יחד גובשו לקחי המלחמה והועברו לצה"ל ליישום.

במרוצת השנים הן המרכז לאיתור נעדרים והן אית"ן 5701 פשטו צורה ולבשו אחרת עד להתגבשותו הסופית של המערך לאיתור נעדרים, אולם לקחי יום הכיפורים ממשיכים להכתיב במידה רבה עד עצם היום הזה את תורת הלחימה של המערך, שעושה לילות כימים על מנת להביא את כלל חידות המקל"נים והנעדרים - הן ממלחמות ישראל והן מעתות שגרה - לפתרון. על אף שכלל נעדרים מלחמת יום הכיפורים הוכרזו לאחריה כחללים שמקום קבורתם לא נודע, עד עצם היום הזה מושקעים מאמצים רבים, בשיתוף פעולה אינטנסיבי עם מצרים, לאתר את שרידיהם של 18 הנעדרים שעוד נותרו ולהביאם לקבר ישראל - עדות לחשיבות הרבה שמדינת ישראל מעניקה לסוגיה. ההצלחות האחרונות של חוקרי אית"ן, כמו מציאת גופתו של הטייס יקיר נווה ז"ל ב-2018, 56 שנים לאחר שמטוסו התרסק בכנרת, וגילוי קבריהם ב-2022 של בנימין איזנברג ז"ל ויצחק רובינשטיין ז"ל, שנהרגו בקרבות ביד מרדכי במלחמת העצמאות בשנת 1948, בהחלט מעוררות תקווה כי חרף יובל השנים שחלפו מאז מלחמת יום הכיפורים, עדיין לא אפסו הסיכויים למצוא גם את שרידיהם של נעדרים צה"ל מצרים.

נספחים

מס' ריאיון	שם	תפקיד רלוונטי	תאריך קיום הריאיון
1	נאוה אגמון-בן אלקנה	בתו של שלמה בן אלקנה	19 באפריל 2023
2	סא"ל (במיל") נרי אריאלי	חוקר בענף אית"ן	4 באפריל 2023
3	פרופ' אל"ם (במיל") יוסי בן ארצי	סגן ראש המערך לאיתור נעדרים, 1992-2009	3 במאי 2023
4	פרופ' רס"ן (במיל") דן בהט	חוקר ביחידת אית"ן 5701, ממונה על נעדרי מצרים	2 באפריל 2023
5	תא"ל (במיל") ניסים ברדה	ראש המערך לאיתור נעדרים, 2010 - כיום	3 במאי 2023
6	תא"ל שמעון חפץ	המזכיר הצבאי לנשיא המדינה עזר ויצמן	11 במאי 2023
7	סא"ל (במיל") הרצל כהן	רע"ן חקירות במרכז אית"ן, עוזר מפקד מערך אית"ן	7 בפברואר 2023
8	אל"ם (במיל") צילה נוימן	ראש ענף אית"ן, 1994-2005	11 במאי 2023
9	רס"ן (במיל") יואב סטולר	חוקר בענף אית"ן - צח"ם נעדרי מצרים 1999-2023	11 במאי 2023
10	אלוף (במיל") יעקב עמידרור	מתאם הצח"ם לנעדרי מצרים, 2004-2023	3 במאי 2023
11	אל"ם (במיל") נתן ענבר	רמ"ח נפגעים 1977-1980	29 במרץ 2023
12	אל"ם (במיל") יעקב (ינקיל) רוזנפלד	חוקר בענף אית"ן - צח"ם נעדרי מצרים	30 במרץ 2023
13	ד"ר אל"ם (במיל") חיים רובינשטיין	ראש המשלחת למצרים, 1997-2009	20 באפריל 2023
14	רס"ן (במיל") יואב שגיא	מפקד צוות מרחב שלמה וסגן מפקד יחידת "אית"ן", 1973-1994	24 באפריל 2023